

(Research Article)
Identifying the components of educational leadership based on the teachings of Nahj al-Balagha of Imam Ali (AS)

Saeed Sahabat Anvar¹, Sana Safari^{2*}

Submit Date: 23 May 2022   **Revise Date:** 10 August 2022
Accept Date: 11 September 2022   **Publication Date:** 21 December 2022
(Page 103-132)

Abstract

The current study was conducted with the aim of investigating the components of educational leadership based on the teachings of Nahj al-Balagha of Imam Ali (AS). This research is applied in terms of purpose, and descriptive in terms of method with a qualitative nature using the grounded theory method to reach the theory and conceptual model of educational leadership in Nahj al-Balagha, which was analyzed by using Max Quda software in three stages of coding (open, central, selective). And it was checked. The findings showed that in the book of Nahj al-Balagha, after the Holy Quran, in addition to hadiths, there are many references to various worldly and afterlife aspects of human life, including Islamic government and leadership in sermons, letters, and words of wisdom. In human societies, the most basic work is education, and this important task is entrusted to educational leaders.

Keywords: educational leadership, teachings, Nahj al-Balagha, Imam Ali (AS).

1. PhD student, Education, Payam Noor University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, Payam Noor University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: s.safari@pnu.ac.ir

How to cite this article: Sahabat Anvar, S., Safari, S. (2022). Identifying the components of educational leadership based on the teachings of Nahj al-Balagha of Imam Ali (AS), *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 10(39), 103-132. DOI: 10.22084/NAHJ.2023.27541.2909

Extended Abstract

1. Introduction

Nahj al-Balagha is considered one of the basic religious, governmental and administrative texts with an Islamic approach. After the Holy Quran and alongside the hadiths, the noble book of Nahj-ul-Balagha is a book which has mentioned various worldly and afterlife affairs of human beings, including the Islamic government and leadership and characteristics of the Islamic ruler in many sermons and letters.

Educational management and leadership is a social process that organizes all human, valuable, financial and technological resources by using human, conceptual, specialized, scientific, artistic and experimental skills and through providing the material and spiritual needs of employees, teachers and students, and helps education policies and goals to be realized (Shehrabi Farahani et al., 2019: 5).

Today, guidance and leadership are one of the basic discussions in management because the most important duty of the manager is to solve the issues and problems by using the human resources in the best way and implement the organization's plans and make it easier to reach the goals (Dehkordi and Jokar, 2011: 3).

Every leader should always look for a way to create competence as an important aspect and factor and create the highest efficiency and effectiveness in his group (Rahardja, Moin and Lotfiani, 2018: 3).

Educational researchers always believe that leadership is the main basis of transformation and in order to explain and interpret this term, they have stated that educational leadership is different from other common leadership terms in other organizations. The role of an educational leader is to support, strengthen, help, and finally cooperate, not give orders. Educational leadership is a systematic activity that provides learning opportunities for professional development in order for the development of educational activities (Abdolhi et al., 2013).

Educational leaders with characteristics such as strong determination, integrity, persistence, ambition, creativity, imagination, curiosity, originality and helping others are able to become a great thinker, an expert in their field, an outstanding researcher and a leader in achieving. They are the goals of the education system (Smil et al., 2011), (cited by Shafie Sarostani et al., 1400).

2. Research Background

Ali Asghari (1401) in a study entitled "identifying the components of educational leadership based on the teachings of the Islamic religion",

Ali Asghari, Imani, and Safari (1400), In a study entitled “identifying the components of educational leadership based on Islam”,
 Mohammadzadeh, Saif (1400), In a study entitled “Indicators of a successful educational leader”,
 Al-Wadi, Delir, and Mohseni Ahoi (2018), In their study entitled “Analyzing the historical roots of servant leadership from the perspective of Imam Ali (peace be upon him) in Nahj al-Balagha”,
 Yaghoubi, Orvati Mawafaq, and Fattahi (2017), In a study entitled “management styles in Nahj al-Balagha”,
 Rahbari (2016), In a study titled “Principles of Management and Characteristics of a Manager from Imam Ali's (Peace Be Upon Him) Perspective” have focused on this issue.

3. Method

The design of the current research is descriptive with a qualitative nature using the grounded theory method to reach the theory and conceptual model of educational leadership in Nahjul Balagha.

Figure 1. Chain communication, 3 stages of open, axial and selective coding

The studied community in this research is the book of Nahj al-Balagha, which was selected as a sample for analysis with theoretical sensitivity and the use of theoretical sampling in the library method until reaching theoretical saturation. 200 words of wisdom that contain the theme of educational leadership were analyzed and investigated using MAXQDA2022 software in three stages of coding (open, central, selective) to answer the questions of this research in order to guide towards the components and theory of educational leadership in Nahjul Balagha.

4. Conclusion

The supreme goal of Islamic education is to reach perfection and be closer to God. In order to fulfill this important matter and the demand of educational organizations, knowledge of religious orders, principles of educational management and leadership, which are mentioned in the Holy Qur'an, the Imams' words, and the noble book of Nahj al-Balagha, are of great importance and are considered essential for educational societies.

Leadership from the perspective of Imam Ali (peace be upon him) is based on the three principles of knowledge, faith and action, and the action and behavior of leadership includes six areas of God-centeredness, intellect-centeredness, insight-centeredness, moral-centeredness, service-centeredness, and being process-oriented. Therefore, the leadership style of Commander of the Faithful Ali (peace be upon him) is servant leadership based on faith and divine knowledge, and serving in his leadership style is the focal point of focus in the training of followers, especially leaders, managers and agents (Alwadi, Delir, Mohseni). Ahoi, 2018). The view of Imam Ali (peace be upon him) towards leadership and management is people-centered, and if it is an influence or a command, it is in the direction of the goals of subordinates and the welfare of the public.

In general, the duties of an educational leader include:

1. Judging:
2. Suggesting:
3. Procurement and supply
4. Accelerating and facilitating
5. Providing security
6. Being a model
7. Planning
8. Policy making

References

- *Holy Quran*
- *Nahj al-Balagha*. (2000). translated by Mohammad Dashti,.
- Derari, A. (2015). The principles of management and characteristics of a manager from the perspective of Imam Ali (peace be upon him). *Promotional Scientific Journal of Research in Humanities Education*, 2(5), 18-26.
- Shahrabi Farahani, M., Khosravi babadi, A. A., Khorshidi, A. (2019). Identifying the model of educational leadership of school principals (case study: first grade of elementary school in Tehran), *Journal of Management and Planning in Educational Systems*, 13(2), 298-265.
- Ali Asghari, A. (1401). Identifying the components of educational leadership based on Islamic teachings. *Quarterly Journal of Research in Islamic Education and Training*, 65, 33-52.
- Ali Asghari, A., Imani, M. N. and Safari, M. (2021). Identifying the components of educational leadership based on Islam. *Jundishapor Ahvaz Education Development Journal*, 12, 326-314.
- Matsushita, Konosuke (2014). *The Art of Good Management (1894-1989)*, Research-Oriented Pioneers Publications.
- Mohammadzadeh, M. and Seif, M. H. (2021). The indicators of a successful educational leader; with the findings of a phenomenological study. *Scientific Journal of Applied Educational Leadership*, 2(3), 1-14.

- Al-Wadi, H., Delir, M. and Mohseni Ahoi, S. (2018). Analyzing the historical roots of servant leadership from the perspective of Imam Ali (peace be upon him) in Nahj al-Balagha. *Scientific-research biannual Alavi research journal, Research Institute of Humanities and Cultural Studies*, 10(19), 157-123.
- Yaghoubi, A.; Orvati Mawafaq, A. and Fathi, F. (2017). Management styles in Nahj al-Balagha. *Nahj al-Balagha Research Quarterly*, 6(21), 57-76.
- Yaghoubi, A., Orvati Mawafaq, A. and Naderipour, H. (2019). Analyzing the concept of wisdom and the characteristics of wise people in the light of Nahj al-Balagha. *Nahj al-Balagha Research Quarterly*, 8(32), 121-141.
- Dehkordi, Lotfollah and Jokar, Ali Akbar (2011). *Islamic management and its models*. Publications: Payam Noor Academic, 6th edition.
- Rahardja, U., Moeins, A. & Lutfiani, N. (2018). *Leadership Competency Working Motivation and Performance of Higher Private Education*, Lecturer with Institution Accreditation B: Area Kopertis IV Banten Province.

فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه

سال دهم، شماره ۳۹، پاییز ۱۴۰۱

DOI: 10.22084/NAHJ.2023.27541.2909

DOR: 20.1001.1.23455233.1401.10.39.5.5

(مقاله پژوهشی)

شناسایی مؤلفه‌های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه امام علی (ع)

سعید صحابت انور^۱، ثنا صفری^{۲*}

بازنگری مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۱۹

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۰۲

انتشار مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۳۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰

(از ص ۱۰۸ تا ۱۳۲)

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی مؤلفه‌های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه امام علی (ع) انجام گردیده است. این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش، توصیفی با ماهیت کیفی به روش گراند تئوری برای رسیدن به نظریه و مدل مفهومی رهبری آموزشی در نهج البلاغه که با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا در سه مرحله کدگذاری (باز، محوری، انتخالی) مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان داد در کتاب نهج البلاغه پس از قرآن کریم در کنار احادیث به جنبه‌های مختلف دنیوی و اخروی انسان‌ها از جمله حکومت اسلامی و رهبری در خطبه‌ها و نامه‌ها و حکمت‌ها اشارات بسیاری شده است. در این پژوهش مؤلفه‌های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه تحلیل، استخراج و کشف و یک نتیجه‌گیری کلی از این مدل درک و بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه رهبری آموزشی این‌گونه تعریف گردید: رهبری آموزشی معنوی، خدمتگزار، دانش‌پژوه و پژوهش محور در مقاله حاضر بعد معنویت، تهذیب اخلاق، دانش‌پژوهی، پژوهش محوری و شایستگی مدیریت بیشترین تعداد مؤلفه‌ها را به خود اختصاص دادند رهبری از منظر امام علی (ع) بر سه اصل معرفت، ایمان و عمل استوار بوده و ایمان و عمل و رفتار رهبری نیز خود دربرگیرنده شش حیطه خدامحوری، عقل محوری، بصیرت محوری، اخلاق محوری، خدمت محوری و فرآیند محوری است و شیوه رهبری امیر مؤمنان رهبری خدمتگزار مبتنی بر ایمان و معرفت الهی است و خدمت و خدمتگزاری در شیوه رهبری ایشان نقطه کانونی تمرکز در تربیت پیروان به‌ویژه رهبران، مدیران و کارگزاران می‌باشد دیدگاه ایشان به رهبری و مدیریت دیدگاهی مردم محور است و اینکه در جوامع انسانی اساسی ترین کار، تعلیم و تربیت بوده و این امر مهم بر عهده رهبران آموزشی نهاده شده است.

کلید واژه‌ها: رهبری آموزشی، آموزه‌ها، نهج البلاغه، امام علی (ع).

۱. دانشجوی دکتری، تعلیم و تربیت، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

۲. استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه

نهج البلاغه یکی از متون اساسی دینی، حکومتی و زمامداری با رویکردی اسلامی به شمار می‌رود. کتاب شریف نهج البلاغه پس از قرآن مجید و در کنار احادیث شریف، کتابی است که به شئون مختلف دنیوی و اخروی انسان‌ها از جمله حکومت اسلامی و رهبری و ویژگی‌های حاکم اسلامی در خطبه‌ها و نامه‌های بسیاری اشاره کرده است. امام علی به‌عنوان یک انسان کامل به طرح موضوعات و مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پرداخته و چشم‌اندازهای گران‌قدر خویش را در دوران حکومت پنج‌ساله خود - که فصل درخشانی را در تاریخ حکومت‌های جهان رقم زده - عرضه کرده است، نهج البلاغه مملو از مباحث نظری و عملی و کاربردی اندیشه‌های والای آن حضرت در عرصه سیاست و حکومت می‌باشد.

حدود ۱۷۰ شرح بر نهج البلاغه نوشته شده است. عمده این آثار در باب سیاست و حکومت بر محور فرمان حضرت امیر (ع) به مالک اشتر نخعی است که تجلی ویژگی‌ها و خصوصیات یک حکومت ایده‌آل می‌باشد. امروزه هدایت و رهبری از بحث‌های اساسی در مدیریت به شمار می‌رود؛ زیرا مهم‌ترین وظیفه مدیر آن است که با به‌کارگیری صحیح نیروهای انسانی به بهترین شکل، سینه حوادث و مشکلات را بشکافد و برنامه‌های سازمان را اجرا و رسیدن به اهداف را آسان نماید (دهکردی و جوکار، ۱۳۹۱: ۳).

رهبری در تحقیقات سازمانی، پدیده مهمی است و یکی از دغدغه‌های سازمان‌ها و پژوهشگران محسوب می‌شود؛ زیرا رهبران رفتار پیروان خود را شکل می‌دهند (حمزئیان و همکاران، ۱۳۹۸؛ به نقل از اکرم، لی و هایدر^۱، ۲۰۱۶). مفهوم کلیدی و پایه‌ای رهبری «اعمال نفوذ بر دیگران، به‌منظور دستیابی به اهداف» است؛ به‌گونه‌ای که پیروان با میل و رغبت در مسیر اهداف تعیین‌شده گام بردارند (ساعتچی و عزیزپور، ۱۳۸۴: ۲). هر رهبری، همواره باید به دنبال راهی باشد تا شایستگی را به‌عنوان جنبه و عاملی مهم ایجاد کند و بیشترین کارایی و بازدهی را در مجموعه خود به ارمغان آورد (رهااردجا، معین و لوتفیان^۲، ۲۰۱۸: ۳).

محققان آموزشی همواره براین باورند که رهبری، پایه اصلی تحول بوده و در راستای تشریح و تفسیر این اصطلاح بیان داشته‌اند که رهبری آموزشی با دیگر اصطلاحات رهبری رایج در دیگر سازمانها متفاوت است. نقش رهبرآموزشی عبارت است از: حمایت، تقویت، یاری و مساعدت و سرانجام همکاری کردن، نه دستور دادن. رهبری آموزشی فعالیتی سیستماتیک است که فرصتهای یادگیری را برای توسعه حرفه‌ای و به‌منظور پیشرفت در فعالیتهای آموزشی راه، فراهم می‌کند (عبداللهی و همکاران، ۲۰۱۳: ۱۷). در دهه‌های اخیر، رهبری آموزشی به‌تدریج در مجموعه نقش‌های مدیریتی در سراسر جهان موردپذیرش و توجه ویژه قرار گرفت (فتحی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸-۱).

رهبری آموزشی ازفاکتورهای اصلی موفقیت نظام تعلیم و تربیت قلمداد گردیده که مستلزم توجه بیشتر مسئولان و تصمیم‌گیران این نهاد می‌باشد (ولز^۳ و همکاران، ۲۰۱۷ به نقل از شفیع سروستانی و

1. Akram, Lei & Haider
2. Rahardja & Moeins & Lutfiani
3. Velez

همکاران ۱۴۰۰). رهبران آموزشی با دارا بودن ویژگی‌هایی مانند عزم قوی، یکپارچگی، پایداری، بلند پروازی، خلاقیت، قدرت تخیل، کنجکاوی، اصالت و کمک به دیگران قادر به تبدیل شدن به یک متفکر بزرگ، متخصص در حوزه خود، محقق برجسته و پیشرو در راستای دستیابی به اهداف نظام تعلیم و تربیت می‌باشند (اسمیل^۱ و همکاران، ۲۰۱۱)، (به نقل از شفیع سروستانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲).

هر سازمان آموزشی یک نهاد استراتژیک است. به بیان دیگر، سازمان‌های آموزشی آرمانی‌ترین و اساسی‌ترین سازمان‌های یک جامعه هستند که برای تأمین نیازهای متفاوت افراد آن جامعه به وسیله عده‌ای از همان مردم ایجاد می‌شود (شاقلی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۱). از آنجاکه آموزش و پرورش موتور محرکه یک جامعه است و همچنین رسالت اصلی آموزش و پرورش ایجاد و تولید انسان‌های توسعه‌یافته می‌باشد، آنچه در تحقق این رسالت با اهمیت است، رهبری آموزشی و آموزشگاهی است. رهبری آموزشی به‌مثابه روح و قلب یک نهاد آموزشی است که بدون آن سازمان آموزشی به یک محل بی‌خاصیت مقلد و اسراف‌گرا تبدیل می‌شود.

مدیریت و رهبری آموزشی فرآیندی است اجتماعی که با به‌کارگیری مهارت‌های انسانی، مفهومی، تخصصی، علمی، هنری و تجربی کلیه منابع انسانی، ارزشی، مالی و تکنولوژیکی را سازمان‌دهی و از طریق تأمین نیازهای مادی و معنوی کارکنان، معلمان و دانش‌آموزان، هدف‌ها و سیاست‌های تعلیم و تربیت را محقق می‌سازد (شهرابی فراهانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵).

بدون شک ترقی و تعالی هر جامعه‌ای در گرو برخورداری از یک نظام آموزشی پویا و باکیفیت است. به همین جهت پرداختن به مسائل آموزشی و تلاش برای شناسایی و تقویت عناصر کلیدی مؤثر در موفقیت یا شکست این‌گونه سازمان‌ها، مهم است. در این میان توجه به رهبری آموزشی از اولیوی ویژه برخوردار است (حق‌وردی طاقانکی، ۱۳۹۱: ۲۰).

۱-۱. بیان مساله

رهبری از مفاهیم بسیار پرکاربرد در حوزه مدیریت است که محققان بسیاری روی این موضوع کار کرده‌اند. در مورد مفهوم رهبری، تفاوت آرا و نظریه‌ها بسیار است. گروهی رهبری را بخشی از وظایف مدیر محسوب می‌کنند؛ درحالی‌که گروهی دیگر، دامنه مفهوم رهبری را وسیع‌تر از مدیریت می‌دانند (رضاییان، ۱۳۸۷: ۴۲۳).

برای اداره جامعه و پاسداری از ارزش‌های آن، به دستگاه هدایت و رهبری نیاز می‌باشد تا فعالیت‌های گوناگون افراد را زیرپوشش خود قرار داده (میرزایی، ۱۳۹۵: ۳). رهبری عبارت است از توانایی ایجاد تغییر در افراد و کارکنان که بتوانند با پشتکار، انگیزه و اعتمادبه‌نفس لازم انجام‌وظیفه نمایند از نظر افلاطون بنیان‌گذار علم فلسفه، رهبر باید عاقل، دارای فضائل خوب و هوشمند باشد و بتواند از مردم حمایت کند (سیلوا^۲، ۲۰۱۶: ۲). بر این اساس رهبران را با صفاتی همچون هوش، سلطه، سازگاری، استقامت،

1. Ismail

2. Silva

یکپارچگی، وضعیت اجتماعی اقتصادی و اعتمادبه‌نفس از غیر رهبران متمایز کرده‌اند (اسلیمن، ۲۰۱۶: ۲).

از دیدگاه حضرت علی (ع) رهبری جز پذیرش مسؤلیتی سنگین به‌عنوان وظیفه حتمی دانشمندان ربانی آگاه نیست. امیرالمؤمنین (ع) امر حکومت و سرپرستی و مسؤلیت اجرایی را وسیله‌ای برای به رشد رسانیدن امت، به اجرا درآوردن حق و گسترانیدن دین می‌داند (جعفری، ۱۳۸۹: ۴۱). آن حضرت در نامه‌ای به مالک اشتر چنین هشدار داده است: «من بیم آن دارم که نابخردان و نابکاران زمام امور این ملت را به دست آرند و مال خدا را دست‌به‌دست گردانند و بندگان او را بردگان خود گیرند و با صالحان به دشمنی برخیزند و فاسقان را حزب خود قرار دهند» (نامه/۶۲).

برای اداره موفقیت‌آمیز یک کشور، یک سازمان و هرچایی که افراد به راهنمایی مؤثر افراد بافضیلت دارند، نقش مدیریت و رهبری از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار می‌باشد. رهبر مؤثر و کارا افراد را برای انجام دادن کارهای خوب و انسانی ترغیب می‌کند. حکومت و رهبری امری ضروری جهت حفظ جامعه است امام علی (ع) فرموده‌اند: مردم نیاز به حکمران دارند حال نیکوکار باشد یا بدکار؛ طبق این فرموده حتی حاکم بدکار از نبود آن بهتر است.

مدیریت و رهبری در محیط‌های آموزشی از دشوارترین و حساس‌ترین انواع مدیریت در سازمان‌های عمومی و دولتی است. در سازمان‌های آموزشی به لحاظ نوع فعالیت، روش‌های اجرا و اهداف پیچیده آن، مدیریت و رهبری آموزشی جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است (حقیقت‌جو و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۰-۱۵). اخیراً عده‌ای از نظریه‌پردازان به تفاوت بین مدیران و رهبران تأکید کرده‌اند. برای مثال بنیس معتقد است، برای بقا در قرن ۲۱ ما نیازمند نسل جدیدی از رهبران هستیم (رهبر نه مدیر). رهبران بر محیط آشفته و بی‌ثبات غلبه می‌کنند گاهی فعالیت‌های آن‌ها توطئه‌چینی علیه ما به نظر می‌رسد ولی اگر کار را به آنان واگذار کنیم قطعاً آشوب را فرومی‌نشانند، درحالی‌که مدیران تسلیم می‌شوند (بنیس^۲، ۲۰۰۰: ۱۰-۶).

امروزه آموزش رهبران سازمان یکی از استراتژی‌های اصلی دستیابی به سرمایه انسانی و سازگاری مثبت با شرایط تغییر به‌عنوان دو مزیت رقابتی سازمان‌ها قلمداد می‌گردد و از این‌رو جایگاه و اهمیت راهبردی آن در بقاء و توسعه سازمان‌ها نمایان گردیده است (عباس‌زادگان و ترک‌زاده، ۱۳۷۹: ۷۸). رهبری مؤثر یکی از عوامل حیاتی سازمان‌های آموزشی است (لیتزر و همکاران، ۲۰۲۰: ۳) و نقش مهمی در موفقیت سازمان‌های امروزی دارند (کیم و همکاران، ۲۰۲۱: ۲). زیرا رهبری آموزشی سنگ بنای کیفیت سیستم‌های آموزشی (بیسه سار، ۲۰۱۴: ۹-۱)؛ و از سازه‌های بسیار ماندگار در تغییر گونه شناسی الگوهای رهبری است (بوش، ۲۰۱۵: ۴۸۹-۴۸۷). در دهه‌های اخیر، رهبری آموزشی به‌تدریج در مجموعه نقش‌های مدیریتی در سراسر جهان موردپذیرش و توجه ویژه قرار گرفت (فتحی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸-۱).

1. Slimane

2. Bennis

رهبری آموزشی از فاکتورهای اصلی موفقیت نظام تعلیم و تربیت قلمداد گردیده که مستلزم توجه بیشتر مسئولان و تصمیم گیران این نهاد می‌باشد (ولز و همکاران، ۲۰۱۷ به نقل از شفیع سروستانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۵).

رهبران آموزشی با دارا بودن ویژگی‌هایی مانند عزم قوی، یکپارچگی، پایداری، بلندپروازی، خلاقیت، قدرت تخیل، کنجکاوی، اصالت و کمک به دیگران قادر به تبدیل شدن به یک متفکر بزرگ، متخصص در حوزه خود، محقق برجسته و پیشرو در راستای دستیابی به اهداف نظام تعلیم و تربیت می‌باشند (اسمیل و همکاران، ۲۰۱۱)، (به نقل از شفیع سروستانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲).

رهبری آموزشی شکلی از رهبری اثربخش است که مدیران را در انجام مسئولیت‌های خطیر خود یاری می‌رساند (هالینگر، ۲۰۰۳؛ به نقل از شفیع سروستانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۱-۷۹).

برخلاف اهمیت رهبری آموزشی، این امر خوب مطالعه نشده و بیشتر به مفهوم عام رهبری در منابع موجود مرتبط با آموزش و پرورش پرداخته شده است (انصاریان، ۱۳۹۸: ۳).

لذا در پژوهش حاضر محقق درصدد است مؤلفه‌های رهبری آموزشی را بر مبنای آموزه‌های نهج‌البلاغه استنباط و استخراج نماید بر این اساس مؤلفه‌های رهبری آموزشی در آموزه‌های نهج‌البلاغه کدام‌ها می‌باشند؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

علی‌اصغری (۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان شناسایی مؤلفه‌های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های دین اسلامی به این نتیجه دست‌یافت که هفت مؤلفه هدایت سازمانی، مسئولیت‌پذیری، اعتمادسازی، تألیف قلوب، تحمل و مدارا، مشارکت و عدالت محوری بر رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های دین اسلام نقش دارند.

علی‌اصغری، ایمانی، صفری (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان شناسایی مؤلفه‌های رهبری آموزشی بر مبنای دین اسلام به این نتیجه دست‌یافتند که: پنج مؤلفه دینداری، استمداد الهی، تأدیب نفس، عجب‌شکنی و کرامت‌افزایی برای رهبری آموزشی بر مبنای دین اسلام وجود دارد.

محمدی‌زاده، صیف (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای با عنوان نشانگرهای یک رهبر آموزشی موفق به این نتایج رسیدند که رهبر آموزشی موفق بر فرآیند یاددهی - یادگیری در مدرسه، رشد و توسعه حرفه‌ای مؤثر می‌باشد.

یعقوبی، عروتی موفق، نادری‌پور (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای با عنوان واکاوی مفهوم خرد و ویژگی‌های افراد خردمند در پرتو نهج‌البلاغه به این نتیجه رسیدند که دیدگاه و نگرش امام علی (علیه‌السلام) به مبحث خرد و ویژگی‌های افراد خردمند کاملاً مطابق با معیارهای شناخته‌شده در این زمینه و مورد اهتمام امام علی (علیه‌السلام) واقع شده است.

الوادی، دلیر، محسنی آهوئی (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان واکاوی ریشه‌های تاریخی رهبری خدمتگزار از منظر امام علی (علیه‌السلام) در نهج‌البلاغه به این نتایج رسیدند که رهبری از منظر امام علی (علیه‌السلام) مقوله‌ای است که بر سه اصل معرفت، ایمان و عمل استوار بوده است.

در پژوهشی حسین‌پور، زین‌آبادی (۱۳۹۸) با عنوان مدرسه پژوهش محور: به این یافته‌ها دست یافتند که الگوی مدرسه پژوهش محور شامل چهار بعد مدیر پژوهش محور می‌باشد.

در پژوهشی عسکری دئفه، محمد صالحی، یوسفی سعیدآبادی (۱۳۹۷) با عنوان ارائه مدل سبک رهبری خدمتگزار به این نتایج دست یافتند که نتایج کلیدی بر اساس عملکرد؛ یادگیری؛ نوآوری و بهره‌وری می‌باشد.

یعقوبی، عروتمی موفق، فتحی (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای با عنوان سبک‌های مدیریت در نهج‌البلاغه دریافتند که دیدگاه امام علی (علیه‌السلام) نسبت به رهبری و مدیریت دیدگاهی مردم محور است.

در مطالعه تاجمیر ریاحی، صفری، شاملی (۱۳۹۶) که با عنوان طراحی الگوی رهبری سازمانی با استفاده از آموزه‌های نهج‌البلاغه این نتیجه حاصل شد که بعد اعتقادی بیشترین تأثیر را بر بعد رفتاری و اخلاقی دارد.

حسین‌پور طولازدهی و همکاران (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای تحت عنوان مدرسه به‌عنوان جامعه یادگیرنده حرفه‌ای پژوهش محور به این نتایج دست یافتند که شاخص‌های جامعه یادگیرنده حرفه‌ای در قالب پنج بعد مشخص می‌شود.

گلستانی‌زاده، دوازده‌امامی، هیپاوند زواری‌پور (۱۳۹۶) در بررسی تحلیلی «مدیریت دانش» از دیدگاه اسلام با تکیه بر آیات قرآن و روایات اهل‌بیت (علیهم‌السلام) پرداخته‌اند.

رهبری (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با عنوان اصول مدیریت و ویژگی یک مدیر از دیدگاه امام علی (علیه‌السلام) به این نتیجه رسید که کلام ائمه برای آشنایی با اصول مدیریت مورد استفاده قرار گیرد.

منطقی (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان تبیین سازه‌های اساسی مدیریت دانش به این نتیجه رسید که نتایج آموزه‌های کتاب شریف نهج‌البلاغه در خصوص مدیریت دانش را می‌توان در سه سازه اساسی تبیین کرد.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

موضوع رهبری به دلیل گستردگی و اهمیت، جایگاه خاصی در ادبیات سازمان و مدیریت و به‌طور کلی در زندگی انسان‌ها دارد. گستردگی آن را می‌توان به تمایل و انگیزش افراد به اعمال رهبری نسبت داد. بر اساس نظریه انگیزش برای رهبری^۱ افراد به لحاظ هویت درونی و هنجارهای اجتماعی به رهبری تمایل داشته و نسبت به بر عهده گرفتن نقش‌های آن انگیزه دارند (چان و دراسگاو^۲، ۲۰۰۱: ۴۸۲). اهمیت رهبری را نیز می‌توان به کارکردهای متمایز آن نسبت به مدیریت نسبت داد (دی و آنتوناکیس، ۲۰۱۴: ۶؛

1. motivation to lead (MTL)

2. Chan and Drasgow

بنیس، ۱۹۸۹: ۷). وقتی مدیریت متمرکز بر «سر^۱» است و مدیر با صفات قاطع، تحلیلگر، ساختارگرا، مقتدر، باثبات و حسابگر شناخته می‌شود و رهبری بر «قلب^۲» متمرکز است و رهبر با ویژگی‌ها عاطفی، خلاق، منعطف، الهام‌بخش، تصویرساز و عامل تغییر شناخته می‌شود،

اتکا به رویکرد مدیریتی با فرض ثبات و قابلیت پیش‌بینی عوامل محیطی بیشتر مناسب مواجهه با پیچیدگی است و ممکن است در فعالیت‌های انسانی و سازمانی و در مواجهه با عوامل پیش‌بینی نشده ناکافی باشد. شرط کافی موفقیت به‌خصوص در موضع تغییر و وضعیت پیش‌بینی‌نشده توجه به سازوکارهایی مبتنی بر توجه به ابعاد عاطفی و الهام‌بخشی و کارکردهای انگیزشی در کنار ابعاد فنی و معرفتی است تا با نفوذ بر قلب‌ها و مبتنی بر بصیرت بتواند چالش‌ها و موانع تغییر را در دستیابی به موفقیت پشت سر گذارند (کانگو و مندونکا^۳، ۱۹۹۶: ۳؛ روبین^۴ و همکاران، ۲۰۱۰: ۱۶) و پیشبرد چنین تعاملاتی از کارکردهای رهبری است. این کارکرد چنان در ادبیات سازمان و مدیریت جا افتاده که رهبران را به‌عنوان عامل موفقیت یا شکست سازمان‌ها قلمداد می‌کنند (ماربون^۵، ۲۰۱۳).

رهبری بایستی از یک منظر فراتر به دنبال رشد انسان‌ها به سمت یک غایت متعالی باشد. لذا استفاده از روش‌هایی که شأن رهبری را رعایت نمی‌کند و مبتنی بر شیوه‌های نسجیده استفاده از اجبار، ترس، تهدید، عدم اعتماد و حتی روش‌های نادرست تشویق و ترغیب است نمی‌تواند عامل تحول انسان باشد و منابع انسانی را تبدیل به مزیت رقابتی پایداری کند که در مواجهه با تغییر عامل موفقیت باشند. (بیکان^۶، ۲۰۱۲: ۱۰۴).

اهمیت موضوع رهبری در سازمان‌ها، باعث شد که اندیشمندان و محققان مدیریت، در پی کشف ویژگی‌ها و خصوصیات رهبران موفق در سازمان‌ها برآیند و همواره بکوشند تا مشخصات رهبران موفق در سازمان را ذکر کنند (جعفری فکرت و حسینی شکیب، ۱۳۹۷: ۴۶؛ به نقل از گاه و لوو^۷، ۲۰۱۴: ۲۲). اهمیت این مطالعه با جایگاه رهبری در مراکز آموزشی و دانشگاه‌ها، ارتباط وثیقی دارد. موضوع رهبری و مدیریت از چالش‌های بسیار مهم آینده محسوب می‌شود. دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی با عنایت به نقش‌ها و رسالت‌های جدید، بدون رهبری و مدیریت اثربخش، قادر نخواهند بود پاسخ گوی مسئولیت‌های فزاینده خویش باشند (استیونسون و وارن^۸، ۲۰۰۴).

از آنجایی که رهبران رفتار پیروان خود را شکل می‌دهند (حمزبیبان و همکاران ۱۳۹۸: ۹۰ به نقل از اکرم، لی و هایدن ۲۰۱۶: ۱۵۴) لذا مفهوم کلیدی و پایه‌ای رهبری اعمال نفوذ بر دیگران به‌منظور دستیابی به اهداف است به‌گونه‌ای که پیروان با میل رغبت در مسیر اهداف تعیین‌شده گام بردارند. هر رهبری باید

-
1. Head
  2. Heart
  3. Kanungo and Mendonca
  4. Rubin
  5. Marbun
  6. Beekun
  7. Goh & Low
  8. Stevenson & Warn

به دنبال راهی باشد تا بیشترین کارایی و بازدهی را در مجموعه خود به ارمغان آورد (رهاردجا، معین و لوتفیانی ۲۰۱۸: ۳). رهبری، کارآمدترین و اقتصادی‌ترین راهبرد شناخته‌شده برای سازمان‌هایی است که می‌خواهند در بین موج‌های خروشان خود را نجات داده و پیشرفت کنند (رمزدن، ۱۳۸۰: ۸). یکی از مباحث بسیار مهم در نظام‌های آموزشی موضوع رهبری آموزشی است. اهمیت و جایگاه رهبری آموزشی در سازمان‌ها به‌ویژه در مراکز آموزشی و همین‌طور نظام آموزش عالی باعث شده که اندیشمندان و محققان مدیریت در پی کشف ویژگی‌ها و خصوصیات رهبران موفق در سازمان برآیند و همواره بکوشند تا مؤلفه‌ها و شاخصه‌های رهبران موفق را ذکر نمایند. (جعفری فکرت و حسینی شکیب ۱۳۹۷: ۴۶ به نقل از گاه و لوه، ۲۰۱۴: ۲۲).

این مسئله به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه در راستای استقرار و نهادینه‌سازی جامعه مدنی جایگاه ویژه‌ای دارد. از این‌رو دغدغه اصلی کشورهای درحال توسعه قرار گرفتن در مسیر توسعه و توسعه‌یافتگی است، عدم رشد اقتصادی، فقر و فقدان پاسخگویی، فساد و عدم حاکمیت قانون از جمله چالش‌هایی است که این کشورها با آن مواجه هستند. از سوی دیگر مطالعات توسعه و آمارهای سازمان‌های جهانی بیانگر آن است که از مهم‌ترین عوامل رشد و توسعه کشورها، رهبری آموزشی است. رهبری آموزشی خوب عبارت‌اند از فرآیند تدوین و اجرای خط‌مشی‌های عمومی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی با مشارکت سازمان‌های جامعه مدنی و با رعایت اصول شفافیت، پاسخگویی و اثربخشی به‌گونه‌ای که ضمن برآورد نیازهای اساسی جامعه به تحقق عدالت، امنیت، توسعه پایدار منابع انسانی منجر شود (پارکوست، ۲۰۱۷: ۲).

از شروع سده بیست و یکم تمایل زیادی به رهبری آموزشی ایجاد شده است؛ و لذا رهبرانی تأثیرگذار هستند که قادر به فراهم کردن بهترین شرایط برای مخاطبان خود باشند (بوش، ۲۰۰۸: ۸-۵).

۲. روش پژوهش (متدولوژی تحقیق)

طرح پژوهش حاضر از نوع توصیفی با ماهیت کیفی به روش گراندد تئوری برای رسیدن به نظریه و مدل مفهومی رهبری آموزشی نهج‌البلاغه است. کوربین و اشتراوس (۲۰۱۴) رویکرد نظریه داده بنیاد یک روش پژوهش استقرایی و اکتشافی است که به پژوهشگران در حوزه‌های گوناگون این امکان را می‌دهد تا به‌جای اتکا به نظریه‌های موجود، خود به تدوین نظریه اقدام کنند، این نظریه به شکل نظام‌مند و بر اساس داده‌های واقعی تدوین می‌شود بعد از انتخاب جامعه و نمونه‌گیری، تمامی مصاحبه‌ها، متن‌ها، تصاویر و فیلم‌هایی که حاوی اطلاعات مربوط به سؤال تحقیق هستند کدگذاری شده و پژوهشگر به‌سوی کشف تئوری و نظریه هدایت می‌شود. در این مرحله جزئی‌ترین مفاهیم مربوط به کدگذاری باز هستند و تا رسیدن به اشباع نظری، مفاهیم مورد مقایسه قرار گرفته و در قالب مقوله‌های کلی‌تر تا رسیدن به نقطه مرکزی پژوهش که همان کل یا قیاس است دسته‌بندی می‌شوند.

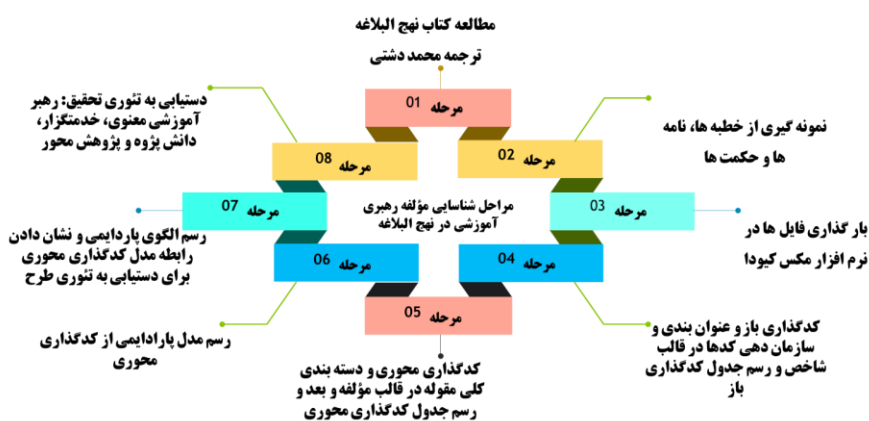

شکل ۱. ارتباط زنجیره‌ای، ۳ مرحله گذار از بازار، محوری و انتخابی

جامعه مورد مطالعه در این پژوهش کتاب نهج البلاغه است که با حساسیت نظری و استفاده از نمونه گیری نظری به روش کتابخانه‌ای تا رسیدن به اشباع نظری تعداد ۳۰۰ مورد پژوهش از نهج البلاغه به عنوان نمونه برای تحلیل انتخاب شد، این مجموع سند شامل ۱۲۴ خطبه، ۴۶ نامه و ۲۰۰ حکمت که حاوی مضمون رهبری آموزشی هستند و با استفاده از نرم افزار MAXQDA2022 در سه مرحله گذار از بازار، محوری، انتخابی) برای پاسخگویی به سؤالات این پژوهش در راستای هدایت به سمت مؤلفه و تئوری رهبری آموزشی در نهج البلاغه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند.

شکل ۲. مراحل گذار از نظریه رهبری آموزشی در نهج البلاغه

شکل ۳. مراحل انجام روش گراند تئوری در نهج البلاغه تا رسیدن به تئوری رهبری آموزشی

۳. یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش بر اساس روش داده بنیاد در سه مرحله کدگذاری به‌قرار زیر است:

۱. کدگذاری باز: در این مرحله از طرح ابتدا هرکدام از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه که بر اساس نمونه‌گیری نظری انتخاب شده بودند جداگانه برای تحلیل چند سندی توسط نرم‌افزار مکس کیودا بارگذاری شدند. در ابتدا به روش استقرایی مفهوم محتوای رهبری آموزشی در جملات هر یک از خطبه‌ها، سپس نامه‌ها و حکمت‌ها مشخص و با یک عنوان کلیدی برگرفته از جمله‌ها، پاراگراف‌ها یا مفاهیم موجود در آن‌ها برچسب خورده و مفهوم‌سازی شدند. یافته‌های موردبررسی در جدول شماره ۱ ذکر شده است.

جدول ۱. درصد فراوانی شاخص‌ها در بین خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها

منبع	فراوانی	مجموع	درصد
خطبه ۱۷۶	۱۷	۷۹۸	۲/۱۳
نامه ۵۳	۵۷	۷۹۸	۷/۱۴
حکمت ۱۵۰	۲۰	۷۹۸	۲/۵

با مقایسه جملات و عنوان کدها باهم، ارتباط معنایی آن‌ها کشف و یک مضمون را به‌عنوان شاخص در نظر گرفته و سایر عنوان‌ها با آن مورد ارزیابی قرار گرفتند آنگاه در یک قالب کلی گروه‌بندی شدند. با هم‌پوشانی مقوله‌ها یا شاخص‌ها، تعداد ۲۳۹ شاخص طبق جدول شماره ۲ با ذکر منبع کد و شماره خطبه، نامه و حکمت از ردیف شماره ۱ تا ۲۳۹ تنظیم و ثبت گردید. در این جدول خطبه‌ها با حروف اختصار (خ)، برای مفهوم خطبه‌ها نامه‌ها با حرف (ن)، حکمت‌ها با حرف (ح) و حکمت‌های شگفتی‌آور با حرف (ح ش) تحریر شده‌اند. با بررسی جدول شماره ۲ شاخص خداشناسی و سپاسگزاری، انجام واجبات، شکیبایی، پرهیزکاری، امر به معروف و نهی از منکر، ترس از خدا، استقامت، پرهیز از دروغ، اعتدال، پرهیز از بدعت در دین، کظم‌غیظ، شناخت دنیا، عبرت‌آموزی، عمل صالح، پرهیز از طمع، ترک آرزوهای طولانی، عمل گرای، صداقت، اغماض، عمل بر اساس قرآن، پرهیز از دنیاپرستی، تفکر اصولی، پرهیز از تکبر، ترویج مهدویت، آینده‌نگری، وحدت، دوری از نادانی، نیکوکاری، دانش‌پژوهی، دوری از ستم، پرهیز از عیب‌جویی، اطاعت از خدا، بهره‌مندی از عقل، یاد مرگ، پیروی از سنت پیامبر و ائمه علیهم‌السلام آخرت‌گرای، مشورت، خودسازی و نرم‌خویی حاوی بیشترین فراوانی کد هستند و راهنمای عمل محقق در سایر مراحل کدگذاری تا رسیدن به مؤلفه، بعد و هسته تئوری هستند.

جدول ۲. مضامین استخراج‌شده رهبری آموزشی از متن نهج البلاغه توسط

نرم‌افزار MAXQDA2022

شماره	عنوان شاخص	منبع شاخص‌ها در نهج البلاغه	شماره	عنوان شاخص	منبع شاخص‌ها در نهج البلاغه
۱	خدانشناسی	خ: ۱-۴۹-۶۵-۸۳-۹۰-۱۰۸-۱۰۹-۱۵۲-۱۶۰-۱۷۸-۱۸۳-۱۸۵-۱۹۱ ن: ۳۱ خ: ۱۲۹-۲۵۰	۳۴	پرهیزکاری	خ: ۳-۱۶-۷۶-۸۱-۸۳-۱۰۹-۱۱۴-۱۳۲-۱۵۷-۱۶۷-۱۷۶-۱۹۳-۱۸۲-۱۸۳-۱۹۱-۱۹۰ ن: ۲۳ خ: ۲۷-۲۸-۹۵-۱۰۴-۱۱۳-۱۳۰-۳۷۱-۳۷۹-۴۱۰
۲	ستایش و شکرگزاری خداوند	خ: ۱-۱۱۴-۱۸۳-۱۸۸-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲ ن: ۵۱ خ: ۱۳-۶۸-۹۴-۱۳۵-۲۹۰	۳۵	عمل صالح	خ: ۲۳-۷۶-۸۳-۸۷-۹۴-۱۱۴-۱۱۶-۱۷۶-۱۹۲-۲۳۰-۲۳۷-۲۳۸ ن: ۵۳ خ: ۱۵۰-۱۱۳-۳۲
۳	توجه به بعثت پیامبر و امامت	خ: ۱	۳۶	پیکار با نفس	خ: ۴۲-۸۶-۸۷-۱۰۱-۱۰۵
۴	تدبر در قرآن	خ: ۱-۱۱۰	۳۷	پرهیز از طمع	خ: ۵۷-۱۹۳ ن: ۳۱ خ: ۲-۱۸۰-۲۲۶-۲۷۵
۵	انجام واجبات	خ: ۱-۲۴-۱۶۷ ن: ۳۱-۴۷-۵۲ خ: ۱۱۳-۱۰۵	۳۸	ترک آرزوهای طولانی	خ: ۴۲-۸۶-۱۳۳-۱۴۷ ن: ۵۳ خ: ۱۹-۳۴-۳۶-۳۸-۱۵۰-۲۱۱-۲۷۵
۶	محوریت	خ: ۳ خ: ۱۰۹	۳۹	تلاش مستمر	خ: ۷۲
۷	احتیاط در مصرف بیت‌المال	خ: ۳-۲۲۳ ن: ۲۰-۴۳	۴۰	امانت‌دار	خ: ۷۲ ن: ۵-۲۶
۸	شکیبایی	خ: ۳-۳-۴۳-۱۹۳-۲۱۷ ن: ۳۱-۳۶ خ: ۶-۵۵-۸۲-۱۱۳-۱۵۳-۱۷۶-۲۲۴-۴۶۰-۴۲۴-۴۱۸	۴۱	عمل‌گرایی	خ: ۹-۲۹-۳۷-۸۷-۱۰۵-۱۹۳ ن: ۳۱ خ: ۲۳-۹۲-۱۳۷-۲۷۴-۳۸۹-۳۷۲-۳۶۶-۳۳۷-۲۸۹
۹	امربه‌معروف و نهی از منکر	خ: ۳-۳۳-۴۱-۱۰۳-۱۰۵-۱۵۶ ن: ۳۱-۴۷ خ: ۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵	۴۲	صداقت	خ: ۴۱-۷۱-۸۶-۱۰۰-۱۰۱-۱۴۴ ن: ۵۳ خ: ۴۵۸
۱۰	تعهد	خ: ۳	۴۳	خردورزی	خ: ۷۶
۱۱	ترس از خدا	خ: ۴-۱۶-۱۶۱-۱۹۳-۲۳۰ ن: ۳۰ خ: ۳۱-۴۷-۱۵۰-۲۰۳	۴۴	اغماض	خ: ۷۴-۱۹۳ ن: ۲۹-۴۷-۵۳ خ: ۱۱-۲۰-۱۵۸-۲۱۱-۲۲۴-۲۴۷-۲۳۱
۱۲	دوری از برتری طلبی	خ: ۵	۴۵	انتخاب راه راست	خ: ۷۶-۲۰۱
۱۳	آگاهی از امور	خ: ۶-۱۰	۴۶	پرهیز از توجه به غیر خدا	خ: ۷۹
۱۴	استقامت	خ: ۱۱-۷۶-۱۷۶-۲۲۳ ن: ۳۱ خ: ۴۶۷	۴۷	طلب یاری از خداوند	خ: ۸۳-۱۸۳ ن: ۳۱
۱۵	عدالت	خ: ۱۵-۳۴ ن: ۵۹-۴۳۷	۴۸	بخیل نبودن	خ: ۸۴ خ: ۳
۱۶	پرهیز از دروغ	خ: ۱۶-۸۴-۱۹۲ ن: ۲۶-۶۹-۸۷ خ: ۱۸۵	۴۹	پرهیز از شوخی کردن	خ: ۸۴ ن: ۳۱ خ: ۴۵۰
۱۷	اعتدال	خ: ۱۶-۹۴-۱۲۷-۱۹۳-۱۹۵ ن: ۱۹-۲۱-۲۷-۳۱-۴۶-۵۳ خ: ۲۶۸-۳۳	۵۰	عمل بر اساس قرآن	خ: ۸۷-۱۱۰-۱۳۳-۱۵۶-۱۶۷-۱۶۹-۱۷۶-۱۸۳-۲۰۵ ن: ۴۷-۵۳-۶۹

شماره	عنوان شاخص	منبع شاخص‌ها در نهج البلاغه	شماره	عنوان شاخص	منبع شاخص‌ها در نهج البلاغه
۱۸	خودباوری	خ: ۱۶	۵۱	نهی از ادا و وصول رشوه	خ: ۸۴-۱۳۱-۱۵۶ ن: ۷۹
۱۹	پرهیز از بدعت	خ: ۱۷-۵۰-۱۴۵-۱۵۳-۱۶۱-۱۶۴ ج: ۱۷۶	۵۲	پرهیز از دنیاپرستی	خ: ۹۹-۱۱۱-۱۳۳-۱۴۵-۱۶۱-۱۶۸ ن: ۲۳۰-۲۲۳-۱۹۱ ج: ۳۷۱-۱۵۰-۷۷
۲۰	کظم‌غیظ	خ: ۲۶ ن: ۴۷-۵۳-۶۹ ج: ۲۰-۱۱- ۲۴۷-۲۳۱-۲۲۴-۲۱۱-۱۵۸	۵۳	تفکر اصولی	خ: ۱۰۳-۱۵۳-۱۵۴-۲۱۴ ن: ۱۹-۲۹-۳۱-۶۹ ج: ۴۰- ۳۶۵-۱۱۳
۲۱	جهاد در راه خدا	خ: ۲۴-۲۷-۲۴۱ ن: ۴۷	۵۴	دوری از کینه	خ: ۸۶-۱۳۳
۲۲	شناخت دنیا	خ: ۲۸-۱۱۴-۱۴۵-۱۷۳ ج: ۱۱۹- ۳۸۵-۴۱۵	۵۵	دوری از حسد	خ: ۸۶-۱۹۲ ج: ۲۱۸-۲۲۵-۲۵۶
۲۳	دوری از تشمت آراء	خ: ۲۹	۵۶	سخنوری	خ: ۸۷ ج ش ۲
۲۴	نهی از ریاکاری	خ: ۳۲-۸۶-۱۳۳	۵۷	سبک‌باری	خ: ۲۱
۲۵	مخلص	خ: ۳۲	۵۸	سکوت	خ: ۸۷ ج: ۲۲۴-۲۸۹-۳۸۲
۲۶	عبرت‌آموزی	خ: ۳۲-۳۵-۸۵-۸۶-۱۰۵-۱۱۱- ۱۶۱-۱۸۲-۱۸۸-۱۹۲-۲۱۴-۲۲۱ ن: ۳-۴۹ ج: ۱۵۰-۲۰۸-۲۹۷-۳۶۷- ۳۷۲	۵۹	پرهیز از تکبر	خ: ۶۴-۹۵-۱۰۳-۱۱۷-۱۳۳- ۱۸۸-۱۹۲-۲۱۲-۲۳۰ ن: ۳۱- ۵۰-۵۳ ج: ۳۸-۱۱۳-۱۲۶- ۱۵۰-۱۶۷-۲۱۲-۲۸۲-۳۹۸
۲۷	توانایی	خ: ۳۳-۱۷۳	۶۰	حق‌شناس	خ: ۸۷-۱۰۴
۲۸	شجاعت	خ: ۳۳-۳۷-۶۸	۶۱	پرهیز از فضل فروشی	خ: ۸۷
۲۹	خیرخواهی	خ: ۳۴-۹۵-۱۰۵ ج: ۳۱-۳۸	۶۲	امیدواری	خ: ۱۰۰-۱۱۴-۱۶۰ ج: ۸۲-۳۵۱
۳۰	تعلیم و تربیت	خ: ۳۴ ن: ۳۱-۶۷ ج: ۴۷۸	۶۳	پاسخگو	خ: ۹۳ ن: ۶۷
۳۱	خودارزیایی	خ: ۳۷-۸۶-۹۰ ن: ۳۱ ج: ۱۵۰	۶۴	ترویج مهدویت	خ: ۹۳-۱۰۰-۱۲۸-۱۵۰ ج: ۲۰۹ ج ش: ۱
۳۲	خود سنجی	خ: ۳۷ ن: ۳۱ ج: ۱۵۰	۶۵	طمأنینه	خ: ۱۰۰
۳۳	پرهیز از تغابن	خ: ۴۱	۶۶	دانایی	خ: ۱۰۳-۱۷۳ ج: ۹۶
۶۷	آینده‌نگری	خ: ۸۷-۹۳-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۸- ۱۲۸-۱۴۷-۱۵۶-۱۷۶ ن: ۵۳ ج: ۱۰۲-۱۵۱-۱۶۹-۱۸۱	۱۰۹	بهره‌مندی از عقل	خ: ۳۸-۵۴-۷۱-۱۱۳- ۲۳۵-۴۲۴-۴۲۱-۴۰۷-۴۲۵
۶۸	وحدت	خ: ۱۰۰-۱۰۸-۱۱۸-۱۴۶-۱۹۲- ۳۳۱ ن: ۴۷-۷۸	۱۱۰	یاد مرگ	خ: ۳۱-۳۳-۷۴-۱۲۶-۱۸۷- ۲۰۳-۳۸۰
۶۹	پرهیز از افراط و تفریط	خ: ۱۲۷ ج: ۱۱۷	۱۱۲	پیروی از قرآن، سنت پیامبر و ائمه	خ: ۱۴۷-۱۵۴-۱۶۰-۱۶۷-۱۶۹- ۲۳۹ ن: ۵۳ ج: ۱۲۳

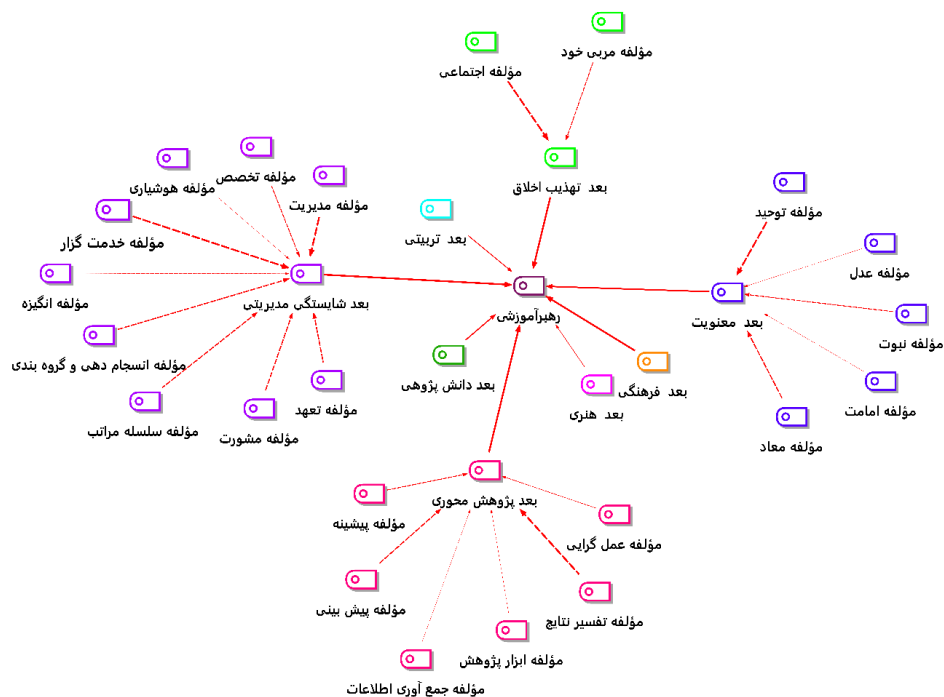
شماره	عنوان شاخص	منبع شاخص‌ها در نهج البلاغه	شماره	عنوان شاخص	منبع شاخص‌ها در نهج البلاغه
۷۰	مدارا	خ: ۱۰۴ ن: ۱۸-۶۹ ج: ۹۶	۱۱۳	پرهیز از غفلت	خ: ۱۷۵-۱۹۶-۲۲۱-۲۲۳ ج: ۳۰
۷۱	پرهیز از سستی در کار	خ: ۱۰۴ ن: ۵۳-۵۹ ج: ۲۳۵-۳۶۳	۱۱۴	انس با قرآن	خ: ۱۷۶
۷۲	حق‌جویی	خ: ۱۰۴	۱۱۵	کنترل زبان	خ: ۱۷۶ ج: ۶۰-۳۸۱
۷۳	دوری از نادانی	خ: ۱۰۵ ج: ۳۸-۷۰-۱۷۲-۲۸۳-۴۳۸	۱۱۶	اندیشیدن پیش از سخن	خ: ۱۷۶
۷۴	زنده نگه‌داشتن نام پیامبر	خ: ۱۰۵	۱۱۷	استواری زبان	خ: ۱۷۶
۷۵	پند دادن	خ: ۱۰۵-۱۹۵-۲۱۶ ن: ۳۳	۱۱۸	اصلاح امور	خ: ۱۷۸ ن: ۵۳
۷۶	نهی از منکر	خ: ۱۰۵ ج: ۵۹-۱۵۰-۱۵۸	۱۱۹	ضرورت تعصب زشت و زیبا	خ: ۱۹۲
۷۷	پژوهش و تحقیق	خ: ۱۰۸-۱۲۰ ن: ۳۱-۵۳	۱۲۰	پرهیز از یاهوگویی	خ: ۱۹۳
۷۸	پرهیز از گمراهی	خ: ۱۰۸ ج: ۱۵۰	۱۲۱	کسب و کار پاک	خ: ۱۹۳ ج: ۱۲۳
۷۹	پرهیز از شایعه‌پردازی	خ: ۱۰۸	۱۲۲	آخرت‌گرایی	خ: ۱۹۵-۲۰۳-۲۲ ن: ۲۲-۳۱ ج: ۲۸۰-۱۲۶-۴۴
۸۰	تشریح واقعیت‌ها	خ: ۱۰۸	۱۲۳	پرسشگری	خ: ۲۱۰ ج: ۳۲۰
۸۱	استنباط حقیقت	خ: ۱۰۸	۱۲۴	مسئولیت‌پذیری	خ: ۲۱۶ ج: ۵۳
۸۲	ایمان به خدا	خ: ۱۱۰-۱۵۶-۱۹۳ ن: ۳۱ ج: ۳۱	۱۲۵	رعایت حقوق الهی	خ: ۲۱۶
۸۳	نیکوکاری	خ: ۱۱۰-۱۴۴-۱۸۸ ن: ۵۳ ج: ۹۴-۴۲۲	۱۲۶	مشورت	خ: ۲۱۶ ن: ۵۰ ج: ۵۴-۱۱۳-۱۶۱-۱۷۳-۲۱۱-۳۲۱
۸۴	یاد خدا	خ: ۱۱۰-۱۱۱-۲۲۲	۱۲۷	دوری از ستایش مردم	خ: ۲۱۶ ن: ۵۳ ج: ۱۰۰-۴۶۲
۸۵	دانش‌پژوهی	خ: ۱۰۵-۱۰۸-۱۹۳ ن: ۳۱ ج: ۵-۹۴-۱۱۳-۲۰۵-۲۰۸-۲۸۴-۲۸۸-۳۷۲-۴۵۷	۱۲۸	خودسازی	خ: ۲۲۰-۲۲۶-۲۳۰-۲۳۱-۳۱-۵۱-۵۳-۵۶-۶۹-۷۳-۸۹-۲۰۸-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۱-۲۱۲-۲۱۳-۲۱۴-۲۱۵-۲۱۶-۲۱۷-۲۱۸-۲۱۹-۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲-۲۲۳-۲۲۴-۲۲۵-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-۲۳۹-۲۴۰-۲۴۱-۲۴۲-۲۴۳-۲۴۴-۲۴۵-۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶-۲۵۷-۲۵۸-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۳-۲۶۴-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۲۶۸-۲۶۹-۲۷۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۴-۲۷۵-۲۷۶-۲۷۷-۲۷۸-۲۷۹-۲۸۰-۲۸۱-۲۸۲-۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۲۹۷-۲۹۸-۲۹۹-۳۰۰-۳۰۱-۳۰۲-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۰۹-۳۱۰-۳۱۱-۳۱۲-۳۱۳-۳۱۴-۳۱۵-۳۱۶-۳۱۷-۳۱۸-۳۱۹-۳۲۰-۳۲۱-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۴-۳۲۵-۳۲۶-۳۲۷-۳۲۸-۳۲۹-۳۳۰-۳۳۱-۳۳۲-۳۳۳-۳۳۴-۳۳۵-۳۳۶-۳۳۷-۳۳۸-۳۳۹-۳۴۰-۳۴۱-۳۴۲-۳۴۳-۳۴۴-۳۴۵-۳۴۶-۳۴۷-۳۴۸-۳۴۹-۳۵۰-۳۵۱-۳۵۲-۳۵۳-۳۵۴-۳۵۵-۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸-۳۵۹-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۲-۳۶۳-۳۶۴-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۷-۳۶۸-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵-۳۷۶-۳۷۷-۳۷۸-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۱-۳۸۲-۳۸۳-۳۸۴-۳۸۵-۳۸۶-۳۸۷-۳۸۸-۳۸۹-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۲-۳۹۳-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۴۰۰-۴۰۱-۴۰۲-۴۰۳-۴۰۴-۴۰۵-۴۰۶-۴۰۷-۴۰۸-۴۰۹-۴۱۰-۴۱۱-۴۱۲-۴۱۳-۴۱۴-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۸-۴۱۹-۴۲۰-۴۲۱-۴۲۲-۴۲۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۶-۴۲۷-۴۲۸-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۱-۴۳۲-۴۳۳-۴۳۴-۴۳۵-۴۳۶-۴۳۷-۴۳۸-۴۳۹-۴۴۰-۴۴۱-۴۴۲-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۴۴۷-۴۴۸-۴۴۹-۴۵۰-۴۵۱-۴۵۲-۴۵۳-۴۵۴-۴۵۵-۴۵۶-۴۵۷-۴۵۸-۴۵۹-۴۶۰-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۳-۴۶۴-۴۶۵-۴۶۶-۴۶۷-۴۶۸-۴۶۹-۴۷۰-۴۷۱-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷-۴۷۸-۴۷۹-۴۸۰-۴۸۱-۴۸۲-۴۸۳-۴۸۴-۴۸۵-۴۸۶-۴۸۷-۴۸۸-۴۸۹-۴۹۰-۴۹۱-۴۹۲-۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۰۵-۵۰۶-۵۰۷-۵۰۸-۵۰۹-۵۱۰-۵۱۱-۵۱۲-۵۱۳-۵۱۴-۵۱۵-۵۱۶-۵۱۷-۵۱۸-۵۱۹-۵۲۰-۵۲۱-۵۲۲-۵۲۳-۵۲۴-۵۲۵-۵۲۶-۵۲۷-۵۲۸-۵۲۹-۵۳۰-۵۳۱-۵۳۲-۵۳۳-۵۳۴-۵۳۵-۵۳۶-۵۳۷-۵۳۸-۵۳۹-۵۴۰-۵۴۱-۵۴۲-۵۴۳-۵۴۴-۵۴۵-۵۴۶-۵۴۷-۵۴۸-۵۴۹-۵۵۰-۵۵۱-۵۵۲-۵۵۳-۵۵۴-۵۵۵-۵۵۶-۵۵۷-۵۵۸-۵۵۹-۵۶۰-۵۶۱-۵۶۲-۵۶۳-۵۶۴-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۵۶۸-۵۶۹-۵۷۰-۵۷۱-۵۷۲-۵۷۳-۵۷۴-۵۷۵-۵۷۶-۵۷۷-۵۷۸-۵۷۹-۵۸۰-۵۸۱-۵۸۲-۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵-۵۸۶-۵۸۷-۵۸۸-۵۸۹-۵۹۰-۵۹۱-۵۹۲-۵۹۳-۵۹۴-۵۹۵-۵۹۶-۵۹۷-۵۹۸-۵۹۹-۶۰۰-۶۰۱-۶۰۲-۶۰۳-۶۰۴-۶۰۵-۶۰۶-۶۰۷-۶۰۸-۶۰۹-۶۱۰-۶۱۱-۶۱۲-۶۱۳-۶۱۴-۶۱۵-۶۱۶-۶۱۷-۶۱۸-۶۱۹-۶۲۰-۶۲۱-۶۲۲-۶۲۳-۶۲۴-۶۲۵-۶۲۶-۶۲۷-۶۲۸-۶۲۹-۶۳۰-۶۳۱-۶۳۲-۶۳۳-۶۳۴-۶۳۵-۶۳۶-۶۳۷-۶۳۸-۶۳۹-۶۴۰-۶۴۱-۶۴۲-۶۴۳-۶۴۴-۶۴۵-۶۴۶-۶۴۷-۶۴۸-۶۴۹-۶۵۰-۶۵۱-۶۵۲-۶۵۳-۶۵۴-۶۵۵-۶۵۶-۶۵۷-۶۵۸-۶۵۹-۶۶۰-۶۶۱-۶۶۲-۶۶۳-۶۶۴-۶۶۵-۶۶۶-۶۶۷-۶۶۸-۶۶۹-۶۷۰-۶۷۱-۶۷۲-۶۷۳-۶۷۴-۶۷۵-۶۷۶-۶۷۷-۶۷۸-۶۷۹-۶۸۰-۶۸۱-۶۸۲-۶۸۳-۶۸۴-۶۸۵-۶۸۶-۶۸۷-۶۸۸-۶۸۹-۶۹۰-۶۹۱-۶۹۲-۶۹۳-۶۹۴-۶۹۵-۶۹۶-۶۹۷-۶۹۸-۶۹۹-۷۰۰-۷۰۱-۷۰۲-۷۰۳-۷۰۴-۷۰۵-۷۰۶-۷۰۷-۷۰۸-۷۰۹-۷۱۰-۷۱۱-۷۱۲-۷۱۳-۷۱۴-۷۱۵-۷۱۶-۷۱۷-۷۱۸-۷۱۹-۷۲۰-۷۲۱-۷۲۲-۷۲۳-۷۲۴-۷۲۵-۷۲۶-۷۲۷-۷۲۸-۷۲۹-۷۳۰-۷۳۱-۷۳۲-۷۳۳-۷۳۴-۷۳۵-۷۳۶-۷۳۷-۷۳۸-۷۳۹-۷۴۰-۷۴۱-۷۴۲-۷۴۳-۷۴۴-۷۴۵-۷۴۶-۷۴۷-۷۴۸-۷۴۹-۷۵۰-۷۵۱-۷۵۲-۷۵۳-۷۵۴-۷۵۵-۷۵۶-۷۵۷-۷۵۸-۷۵۹-۷۶۰-۷۶۱-۷۶۲-۷۶۳-۷۶۴-۷۶۵-۷۶۶-۷۶۷-۷۶۸-۷۶۹-۷۷۰-۷۷۱-۷۷۲-۷۷۳-۷۷۴-۷۷۵-۷۷۶-۷۷۷-۷۷۸-۷۷۹-۷۸۰-۷۸۱-۷۸۲-۷۸۳-۷۸۴-۷۸۵-۷۸۶-۷۸۷-۷۸۸-۷۸۹-۷۹۰-۷۹۱-۷۹۲-۷۹۳-۷۹۴-۷۹۵-۷۹۶-۷۹۷-۷۹۸-۷۹۹-۸۰۰-۸۰۱-۸۰۲-۸۰۳-۸۰۴-۸۰۵-۸۰۶-۸۰۷-۸۰۸-۸۰۹-۸۱۰-۸۱۱-۸۱۲-۸۱۳-۸۱۴-۸۱۵-۸۱۶-۸۱۷-۸۱۸-۸۱۹-۸۲۰-۸۲۱-۸۲۲-۸۲۳-۸۲۴-۸۲۵-۸۲۶-۸۲۷-۸۲۸-۸۲۹-۸۳۰-۸۳۱-۸۳۲-۸۳۳-۸۳۴-۸۳۵-۸۳۶-۸۳۷-۸۳۸-۸۳۹-۸۴۰-۸۴۱-۸۴۲-۸۴۳-۸۴۴-۸۴۵-۸۴۶-۸۴۷-۸۴۸-۸۴۹-۸۵۰-۸۵۱-۸۵۲-۸۵۳-۸۵۴-۸۵۵-۸۵۶-۸۵۷-۸۵۸-۸۵۹-۸۶۰-۸۶۱-۸۶۲-۸۶۳-۸۶۴-۸۶۵-۸۶۶-۸۶۷-۸۶۸-۸۶۹-۸۷۰-۸۷۱-۸۷۲-۸۷۳-۸۷۴-۸۷۵-۸۷۶-۸۷۷-۸۷۸-۸۷۹-۸۸۰-۸۸۱-۸۸۲-۸۸۳-۸۸۴-۸۸۵-۸۸۶-۸۸۷-۸۸۸-۸۸۹-۸۹۰-۸۹۱-۸۹۲-۸۹۳-۸۹۴-۸۹۵-۸۹۶-۸۹۷-۸۹۸-۸۹۹-۹۰۰-۹۰۱-۹۰۲-۹۰۳-۹۰۴-۹۰۵-۹۰۶-۹۰۷-۹۰۸-۹۰۹-۹۱۰-۹۱۱-۹۱۲-۹۱۳-۹۱۴-۹۱۵-۹۱۶-۹۱۷-۹۱۸-۹۱۹-۹۲۰-۹۲۱-۹۲۲-۹۲۳-۹۲۴-۹۲۵-۹۲۶-۹۲۷-۹۲۸-۹۲۹-۹۳۰-۹۳۱-۹۳۲-۹۳۳-۹۳۴-۹۳۵-۹۳۶-۹۳۷-۹۳۸-۹۳۹-۹۴۰-۹۴۱-۹۴۲-۹۴۳-۹۴۴-۹۴۵-۹۴۶-۹۴۷-۹۴۸-۹۴۹-۹۵۰-۹۵۱-۹۵۲-۹۵۳-۹۵۴-۹۵۵-۹۵۶-۹۵۷-۹۵۸-۹۵۹-۹۶۰-۹۶۱-۹۶۲-۹۶۳-۹۶۴-۹۶۵-۹۶۶-۹۶۷-۹۶۸-۹۶۹-۹۷۰-۹۷۱-۹۷۲-۹۷۳-۹۷۴-۹۷۵-۹۷۶-۹۷۷-۹۷۸-۹۷۹-۹۸۰-۹۸۱-۹۸۲-۹۸۳-۹۸۴-۹۸۵-۹۸۶-۹۸۷-۹۸۸-۹۸۹-۹۹۰-۹۹۱-۹۹۲-۹۹۳-۹۹۴-۹۹۵-۹۹۶-۹۹۷-۹۹۸-۹۹۹-۱۰۰۰
۸۶	الگوگیری از پیامبر	خ: ۱۱۰	۱۲۹	پرهیز از امتیازدهی	خ: ۲۲۴ ن: ۵۳
۸۷	نام نیک	خ: ۱۲۰	۱۳۰	توجه به تفاوت‌های فردی	خ: ۲۳۴
۸۸	دوری از ستم	خ: ۱۳۱-۱۶۴-۱۷۶-۱۹۲-۲۲۴ ن: ۳۱ ج: ۱۸۶	۱۳۱	گزینش اصولی نیروها	ن: ۴-۵۳
۸۹	همیاری	خ: ۱۳۶	۱۳۲	آشنایی با شورای اسلامی	ن: ۶
۹۰	واقع‌بین	خ: ۱۳۷ ن: ۳۱-۶۶	۱۳۳	برنامه‌ریزی	ن: ۱۱-۱۲-۵۳ ج: ۳۹۰
۹۱	پرهیز از عیب‌جویی	خ: ۱۴۰-۱۵۳ ن: ۵۳ ج: ۳۴۹-۳۵۳	۱۳۴	رعایت سلسله‌مراتب	ن: ۱۳-۵۳

۲. کدگذاری محوری: با استفاده از یافته‌های جدول شماره ۲ مؤلفه و بعد که بیشترین فراوانی تکرار را در میان خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها داشتند بر اساس ارتباط معنایی و مفهومی دسته‌بندی و طبقه‌بندی شدند. در جدول شماره ۳ برحسب یک گروه‌بندی کلی شاخص‌ها بر پایه اشتراک معنایی در قالب کدگذاری محوری و در دو قسمت با عنوان مؤلفه و در نهایت به‌وسیله نرم‌افزار MAXQDA2022 خوشه‌بندی و تنظیم شده‌اند. تعداد ۲۲ مؤلفه از این مفاهیم استخراج شده در قالب ۲۲ بعد فهرست بندی شدند. مؤلفه‌ها در یک گروه‌بندی کلی‌تر به نام بعد سازمان‌دهی شدند که تعداد ۸ بعد مطابق با جدول شماره ۳ استخراج شد. در این جدول بعد معنویت، تهذیب اخلاق، دانش پژوهی، پژوهش محوری و شایستگی مدیریت بیشترین تعداد مؤلفه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۳. دسته‌بندی مضامین جدول شماره ۲ در قالب مؤلفه و بعد توسط نرم‌افزار MAXQDA2022

گروه‌بندی مؤلفه‌ها	کدگذاری محوری		شماره
	مؤلفه	بعد	
خداشناسی - سیاسگزاری - انجام واجبات - ترس از خدا - توکل - امیدواری - انتخاب راه راست - ایمان به خدا - یاد خدا - پرهیز از شرک - انس با قرآن - حق‌گرای - دوری از تظاهر به دین‌داری - اسلام‌شناس - پرهیز از توجه به غیر خدا - پرهیز از ناامیدی - پرهیز کاری - سبکباری - پرهیز از نافرمانی خدا - دوری از دین‌گریزی - پرهیز از غفلت - مخلص - انجام واجبات - پرهیز از گمراهی	توحید	معنویت	۱
عدالت - عادل	عدل		
بعثت پیامبر - زنده نگاه داشتن نام پیامبر (ص) - الگو گیری از پیامبر	نبوت		
توجه به امامت - ترویج مهدویت	امامت		
پرهیز از دنیاپرستی - شناخت دنیا - یاد مرگ - آخرت‌گرایی	معاد	مربی خود	۲
خود سنجی - عمل صالح - پرهیز کاری - ترک آرزوهای طولانی - خودارزیابی - پیکار با - نفس - خودسازی	مربی خود		
پرهیز از دروغ - نهی از ریاکاری - صداقت - پرهیز از یاوه‌گویی - بخیل نبودن - پرهیز از تکبر - دوری از حسد - دوری از کینه - مدارا - پرهیز از تباغین - پرهیز از طمع - امانت‌دار - اغماض - دوری از ستم - پرهیز از عیب‌جویی - پرهیز از غیبت - عفت - پرهیز از سوءظن - دوستی با پرهیزکاران و راست‌گویان - پرهیز از لجاجت - دوری از سخن‌چین - دوری از تندخویی - پرهیز از دورویی - پرهیز از سخن بی‌جا - کظم‌غیظ - شکیبایی - عمل صالح - شهادت‌طلبی - مودت - جهاد - شجاعت - نیکی - نیکوکاری - خوش‌اخلاقی - تواضع - پرهیز از سرزنش - پرهیز از اتهام‌حیاء - پرهیز از شوخی - کنترل زبان - عیب پوشی مردم - پرهیز از دشمنی - دوری از اغراض دنیایی - پرهیز از خشم - ادب - نرم‌خویی	اجتماعی		
تعلیم و تربیت - پند دادن - شتاب در تربیت - امر به معروف و نهی از منکر - نهی از منکر - عبرت‌آموزی - نصیحت دهنده	بعد تربیتی		۳
پرهیز از فضل‌فروشی - دانایی - خردآموزی - دانش‌پژوهی - دوری از نادانی - خردورزی - دوری از جاهل - پرهیز از سبک‌مغزی - احترام به استاد - حکمت - آموختن - علم توأم با ایمان - درک و آگاهی - بهره‌مندی از عقل - تعلیم و تربیت - معرفت - فراگیری حکمت	بعد دانش‌پژوهی		۴
استفاده از تجربه پیران - عبرت‌آموزی - تدبیر در قرآن	پیشینه	پژوهش - محوری	۵
آینده‌نگری - تفکر اصولی - اندیشیدن پیش از سخن گفتن - دوراندیش - برتری عقل به چشم	پیش‌بینی		
جستجوگری - مشورت - گفت‌وگو با دانشمندان	جمع‌آوری		

	اطلاعات		
	ابزار پژوهش		
	مشاهده- پرسشگری- پرهیز از سؤال بیهوده- توجه		
	تفسیر نتایج		
	استنباط حقیقت- شناخت حق و باطل- پرهیز از تفسیر دروغین- پرهیز از بدعت در دین- واقع‌بین- پرهیز از شبهات- پرهیز از شایعه‌پردازی- پرهیز از سخن باطل- تحلیل رویدادها- استدلال- پرهیز از شک و تردید- تشریح واقعیت‌ها- بیان قرآنی- تحقیق و پژوهش		
	عمل‌گرایی		
	عمل‌گرایی- عمل بر اساس قرآن- تداوم در عمل		
	خدمتگزار		
	توجه به سیره انبیا- اعتدال- تلاش مستمر- ساده زیستی- پرهیز از انحصارطلبی- احترام متقابل اجتماعی- پرهیز از سستی در کار- ضرورت تعصب زشت و زیبا- پرهیز از خیانت به ملت- اصلاح امور- رغبت به عموم مردم- فاصله نگرفتن از مردم- رعایت حقوق دور و نزدیک- دوری از منت گذاشتن- معاشرت با مردم- یاری‌رساندن به مردم- اصلاح بین مردم- نهی تجاوز به حقوق دیگران- هماهنگی با مردم- اخلاق اجتماعی- پشتیبانی از مردم- سخت‌کوشی- ارتباط صحیح با دیگران- همیاری- خیرخواهی- همیاری- انصاف- سخت‌کوش		
	سلسله‌مراتب		
	اطاعت از خدا- توجه به بعثت پیامبر و امامت- الگوگیری از پیامبر- پیروی از حکومت- لیاقت رهبری- رعایت سلسله‌مراتب- اطاعت از رهبری- فرمان‌برداری		
	انگیزه		
	ستایش کار ارزشمند- دلجویی		
	مشورت		
	مشورت- هم‌نشینی با نیکان- اجتناب از مشورت با بخیل، ترسو و حریص- گفت‌وگو با دانشمندان- آشنایی با شورای اسلامی- اتفاق نظر- استفاده از تجربه پیران- تداوم گفت‌وگو با علما		
	انسجام دهی و گروه‌بندی		
	وحدت- دوری از تشتت آراء- دوری از اختلاف- گروه‌بندی- رسیدگی به امور گروه‌ها- تعیین سرپرست هر کار- بسیج نیروها- توجه به تفاوت‌های فردی- محوری- تقسیم کار		
	تعهد		
	پرهیز از سستی در کار- مسئولیت‌پذیری- تعهد- دوری از شتاب‌زدگی در کار- کسب‌وکار پاک- اصلاح کار مردم- دوری از کوتاهی در انجام کار- اجرای دستورالعمل‌ها- مسئولیت در وعده دادن- تداوم در عمل		
	هوشیاری		
	آگاهی از امور- موقعیت‌شناسی		
	تخصص		
	تخصص- توانایی- خودسنجی- بهره‌مندی از عقل- حفظ عقل- استفاده از فرصت‌ها- نظم- تجربه کاری		
	مدیریت		
	رفتار عادلانه- گزینش اصولی نیروها- امانت‌داری- سکوت- احتیاط در مصرف بیت‌المال- دوری از برتری‌طلبی- قناعت- پرهیز از زیاده‌خواهی- پرهیز از زیاده‌گویی- نصیحت و یاری- حق‌گویی- عدالت- پاک‌ی و صداقت- ضرورت تعصب زشت و زیبا- پاسخگو- راضی بودن- نهی از ادا و وصول رشوه- استقامت- نام نیک- پرهیز از افراط و تفریط- دوری از ستایش مردم- پرهیز از امتیازدهی- برنامه‌ریزی- فرمان‌برداری از واعظ- استواری زبان- پرهیز از امتیازخواهی- اعلام عذر موجه در برابر سوءظن- پرهیز از تشریفات اداری- غنیمت شمردن فرصت نیک- کسب‌وکار پاک- مردم‌شناس- نظم- گزارش دهی- ارزشیابی- اجرای دستورالعمل‌ها- دوری از زیاده‌روی- تحمل مشکلات- احتیاط در فرستادن بیک‌ها و نامه‌ها- مسئولیت وعده دادن- خدا پایبندی به عهد و پیمان- نظم- برنامه‌ریزی- رازداری- ارزیابی رفتار کارگزاران- دوری از دست دادن فرصت		
۷	بعد هنری	سخنوری- طمأنینه- هنر و خلاقیت- خوشنویسی	
۸	بعد فرهنگی	بعد فرهنگی همه مضامین جدول شماره ۲ را شامل می‌شود.	

شکل ۱. کدگذاری محوری ابعاد و مؤلفه‌ها

در مدل به دست آمده توسط نرم افزار مکس کیودا خطوط نقطه چین گویای مسیر تحلیل از استقرا به قیاس می باشد.

۳. کدگذاری انتخابی: در آخرین مرحله از کدگذاری به منظور رسیدن به تئوری پژوهش با مطالعه دقیق جدول شماره ۳ و مدل شماره ۱ رابطه بین مؤلفه‌ها و بعدها ترسیم شده است.

این مدل درک شد. برحسب یافته‌ها می‌توان بر اساس نهج البلاغه و کلام ارزشمند حضرت علی (علیه‌السلام) رهبری آموزشی را چنین تعریف کرد: رهبر آموزشی معنوی، خدمتگزار، دانش‌پژوه و پژوهش‌محور. به دلیل نبود انجام پژوهشی به صورت مستقیم در این زمینه، یافته طرح حاضر به صورت غیرمستقیم پیرامون رهبر آموزشی معنوی با مطالعات تاجمیر ریاحی، صفری، شاملی (۱۳۹۶)، علی‌اصغری، ایمانی، صفری (۱۴۰۰) و در خصوص یافته رهبری خدمتگزار با نتایج پژوهش عسکری دثفه، محمد صالحی، یوسفی سعیدآبادی (۱۳۹۷)، یعقوبی، عروتی موفق، فتاحی (۱۳۹۷)، الوادی، دلیر، محسنی آهویی (۱۳۹۸)، علی‌اصغری (۱۴۰۱)، رهبری (۱۳۹۵) و در زمینه یافته دانش‌پژوهی با مطالعات اسماعیل‌پور، دلشاد تهرانی (۱۳۹۶)، منطقی (۱۳۹۵)، یعقوبی، عروتی موفق، نادری پور (۱۳۹۹)، گلستانی زاده، دوازده‌امامی، هیپهاوند زواری پور (۱۳۹۶) و در بخش رهبر آموزشی پژوهش‌محور یافته‌ها با نتایج پژوهش حسین پور طولزدهی و همکاران (۱۳۹۶)، حسین پور، زین‌آبادی (۱۳۹۸) و محمدی زاده، صیف (۱۴۰۱) همسو می‌باشد. سه بعد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری به‌عنوان ابعاد رهبری سازمانی محسوب می‌شوند که از این‌بین، بعد اعتقادی بیشترین تأثیر را بر بعد رفتاری و اخلاقی دارد و می‌تواند به‌عنوان متغیر علی در نظر گرفته شود (تاجمیر ریاحی، صفری، شاملی ۱۳۹۶). پنج مؤلفه دین‌داری، استمداد الهی، تأدیب نفس، عجب شکنی و کرامت‌افزایی برای رهبری آموزشی بر مبنای دین اسلام وجود دارد (اصغری، ایمانی، صفری، ۱۴۰۰). نتایج دو پژوهش ذکرشده از جهت پرداختن به ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری با یافته رهبر آموزشی معنوی مرتبط می‌باشد. در تبیین این موضوع می‌توان گفت از عوامل مؤثر بر تربیت اسلامی افراد وجود رهبرانی است که بعد معنویت را در وجود خویش پرورش داده و به‌نوعی مربی خود بوده‌اند. ارزش مدیریت معنوی و تدبیر در اداره امور در پیشرفت جوامع و ملت‌ها بر کسی پوشیده نیست. تمام جوامعی که توانسته‌اند گام‌های مهمی در جهت رشد و کمال بردارند، همه از رهبرانی کارآمد برخوردار بوده‌اند. به‌عنوان مثال پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری و مدیریت توانای حضرت امام خمینی (ره)، یکی از بزرگ‌ترین شواهد این ادعاست. (صمدی ۱۳۹۴، به نقل از مرادی مطلق ۱۳۹۷).

رهبری از منظر امام علی (علیه‌السلام) مقوله‌ای است که بر سه اصل معرفت، ایمان و عمل استوار بوده و عمل و رفتار رهبری نیز خود دربرگیرنده شش حیطة خدامحوری، عقل‌محوری، بصیرت‌محوری، اخلاق‌محوری، خدمت‌محوری و فرایندمحوری می‌باشد. لذا شیوه رهبری امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام)، رهبری خدمتگزار مبتنی بر ایمان و معرفت الهی است و خدمت و خدمتگزاری در شیوه رهبری ایشان نقطه کانونی تمرکز در تربیت پیروان، به‌ویژه رهبران، مدیران و کارگزاران محسوب می‌گردد (الوادى، دلیر، محسنی آهویی، ۱۳۹۸). دیدگاه امام علی (علیه‌السلام) نسبت به رهبری و مدیریت دیدگاهی مردم‌محور است و اگر نفوذی یا فرمانی باشد در جهت اهداف زیردستان و رفاه عامه مردم است. اگر رهبر به دنبال تحقق اهداف سازمان و مجموعه خاص خود باشد این اهداف چیزی جز رضایت مردم نیست و اینجاست که امام علی (علیه‌السلام) رهبری را وظیفه‌ای سنگین و مسئولیتی دشوار می‌داند. امام علی (علیه‌السلام) به مدیران خود خاطر نشان می‌کند که آنان خدمتگزاران مردم می‌باشند و باید دارای صفتهای اخلاقی

باشند (یعقوبی، عروتی موفق، فتحی، ۱۳۹۷). هفت مؤلفه هدایت سازمانی، مسئولیت‌پذیری، اعتمادسازی، تألیف قلوب، تحمل و مدارا، مشارکت و عدالت‌محوری بر رهبری آموزشی بر مبنای آموزه‌های دین اسلام نقش دارند (اصغری، ۱۴۰۱). مؤلفه‌های رهبری خدمتگزار شامل خدمت‌رسانی، تواضع و فروتنی، قابلیت اعتماد، نوع‌دوستی، تعامل، تعادل کار و زندگی، آینده‌نگری و اخلاق‌گرایی و مؤلفه‌های تعالی سازمانی شامل رهبری، خطامشی، کارکنان، مشارکت، فرایندها، نتایج مشتریان، نتایج کارکنان، نتایج حاصل از جامعه، نتایج کلیدی بر اساس عملکرد، یادگیری، نوآوری و بهره‌وری می‌باشد (عسکری دثفه، محمد صالحی، یوسفی سعیدآبادی، ۱۳۹۷). اگر کلام ائمه برای آشنایی با اصول مدیریت مورد اهتمام قرار گیرد گامی مؤثر برای رشد فضایل اخلاقی آنان می‌باشد و هدف مدیریت در نظام اسلامی که همانا خدمت به مردم، حضور با مردم و در میان مردم بودن جهت رضایت خداوند متعال است محقق می‌شود (رهبری، ۱۳۹۵). نتایج ذکر شده به لحاظ مؤلفه خدمتگزاری و عمل‌گرایی، مقوله‌های آگاهی، تعهد، مسئولیت‌پذیری، تعهد، مدارا، اخلاق، تواضع، عقل و بصیرت با یافته رهبر آموزشی خدمتگزار همخوانی دارند. در نهج‌البلاغه رغبت به عموم مردم، فاصله نگرفتن از مردم، سخت‌کوشی، تعهد، خیرخواهی، مسئولیت‌پذیری، اصلاح کار مردم، هماهنگی با مردم و ... مورد توجه امام علی (علیه‌السلام) بوده است. پیام‌زید که مردم چه می‌خواهند و بر اساس آن عمل کنید. البته فرد باید در تلاش‌های خود برای خدمت به مردم وظیفه‌شناس و جدی باشد و از تمام ظرفیت‌های خود برای رضایت آن‌ها بهره‌گیرد (کونوسوکه ماتسوشیتا ۱۹۸۹-۱۸۹۴).

اصولی که مدیر با آن‌ها به شاخصه دانایی می‌رسد بر اساس نهج‌البلاغه عبارت‌اند از: اصل هم‌نشینی و گفت‌وگو با علما و دانشمندان، اصل مشورت، اصل تجربه، اصل شناخت و علم به سنت‌های الهی، اصل دوران‌دیشی و آینده‌نگری، اصل تقسیم‌کار بر اساس علم و اصل آموزش کارکنان. مدیر با رعایت این اصول می‌تواند شاخصه دانایی را در خود تقویت کند و دانش لازم برای اداره سازمان را کسب نماید (اسماعیل‌پور، دلشاد تهرانی، ۱۳۹۶: ۲۹-۴۹). دیدگاه و نگرش امام علی (علیه‌السلام) به مبحث خرد و ویژگی‌های افراد خردمند کاملاً مطابق با معیارهای شناخته‌شده در این زمینه می‌باشد و تعقل، بینش، تأمل، مدیریت زندگی و یادآوری که از اهداف و موضوعات مهم خرد است مورد اهتمام امام علی (علیه‌السلام) نیز واقع شده است و نیز بیان داشتند که میانه‌روی، گشودگی به تجارب، دوستی با دانایان، مشورت کردن، دوران‌دیشی، بصیرت، پرهیز از بیهوده‌گویی، آگاهی، یقین و کسب دانش بارزترین ویژگی‌های افراد خردمند از منظر نهج‌البلاغه است (یعقوبی، عروتی موفق، نادری‌پور، ۱۳۹۹: ۱۴۱-۱۲۱). نتایج آموزه‌های کتاب شریف نهج‌البلاغه در خصوص مدیریت دانش را می‌توان در سه سازه اساسی مدیریت، منابع انسانی و محیط تبیین کرد ابعاد و اجزاء متعدد این سه سازه با استناد به آموزه‌های نهج‌البلاغه قابل‌اثبات و استفاده هستند (منطقی، ۱۳۹۵: ۴). گلستانی‌زاده، دوازده‌امامی، هیپهاوند زواری‌پور (۱۳۹۶) در بررسی خود کوشیده‌اند تا با تکیه بر آیات نورانی قرآن و روایات ائمه معصوم ریشه‌های دینی دانش و روند منطقی را که امروزه از آن به نام مدیریت دانش نام‌برده می‌شود را تحلیل کنند. رهبر آموزشی موفق برای

مدارس متوسطه شهر شیراز دارای پنج مقوله تعیین جهت، مدیریت فرهنگ و جوسازمانی، نظارت و ارزیابی آموزشی، مدیریت بر فرآیند یاددهی - یادگیری در مدرسه، رشد و توسعه حرفه‌ای می‌باشد (محمدی‌زاده، صیف، ۱۴۰۱: ۱۴-۱). این نتایج به جهت مقوله‌های آینده‌نگری و دوراندیشی، هم‌نشینی و گفت‌وگو با دانشمندان، مشورت، تجربه، کسب علم، آموزش، تفکر، آگاهی، دوستی با دانایان، پرهیز از بیهوده‌گویی با یافته رهبر آموزشی دانش‌پژوه همسو می‌باشد. در تبیین این یافته با استناد به کلام گهربار امام علی (علیه‌السلام) که در نهج‌البلاغه، خطبه صد و پنج بیان داشته‌اند: در فراگیری علم و دانش پیش از آن که درختش بخشکد تلاش کنید و پیش از آن که به خود مشغول گردید از معدن علوم اهل بیت (علیهم‌السلام) دانش استخراج کنید و نیز در حکمت دوپست و یازده فرموده‌اند: حفظ و به‌کارگیری تجربه رمز پیروزی است، می‌توان گفت رهبران آموزشی با آگاهی از علوم اهل بیت (علیهم‌السلام)، بهره‌گیری از تجربیات متخصصان امر تعلیم و تربیت و همکاران فرهنگی در پیشبرد و توسعه حرفه معلمی مؤثر باشند.

الگوی مدرسه پژوهش‌محور شامل چهار بعد مدیر پژوهش محور شامل سه مؤلفه ترویج پژوهشگری، تسهیل پژوهشگری و رهبری توزیعی، بعد معلم پژوهش محور شامل باور پژوهشی، دانش و مهارت‌های حرفه‌ای، ارتباطات و تعاملات حرفه‌ای، بعد فرهنگ و ساختار پژوهش محور شامل چهار مؤلفه فرهنگ پژوهش محور، ساختار حمایتی و توانمند ساز، قوانین حمایت‌کننده و منابع و بعد آموزش و یادگیری پژوهش محور شامل هفت مؤلفه مدیریت کلاس، تدریس پژوهش محور، محتوای آموزشی پژوهش محور، ارزشیابی پژوهش محور، تقویت مهارت‌ها، تکلیف و تشویق پژوهش محور بود (حسین پور، زین‌آبادی، ۱۳۹۸). شاخص‌های جامعه یادگیرنده حرفه‌ای در قالب پنج بعد عبارت‌اند از: ارزش‌ها و باورهای مشترک، معلم یادگیرنده حرفه‌ای، گفت‌وگوها و همکاری‌های حرفه‌ای، یادگیری جمعی، ارتباطات و تعاملات. استلزامات ایجاد جامعه یادگیرنده حرفه پژوهش محور در مدرسه عبارت‌اند از: باور داشتن به نقش پژوهش و اهمیت آن در فرآیند آموزش و یادگیری، تمرکز بر یادگیری جمعی، تقویت گفت‌وگوهای حرفه‌ای بین معلمان و کارکنان، تعامل حمایتی مدیر مدرسه، ارتباط مستمر با مراکز علمی بوده است (حسین پور طولازدهی و همکاران، ۱۳۹۶). این دو نتیجه مذکور به علت بعد فرهنگی، مقوله‌های پژوهش‌محوری، دانش‌پژوهی و مشورت قابل‌تعمیم با یافته رهبر آموزشی پژوهش‌محور هستند. از عوامل مؤثر در کسب دانش و تخصص، توانمندی در حرفه معلمی، رفع مشکلات آموزشی و پرورشی دانش‌آموزان انجام تحقیقات و پروژه‌های تحقیقاتی توسط معلمان است. استفاده از تحقیق و پژوهش در تمامی امور جامعه عامل اساسی پیشرفت آن جامعه می‌باشد، در جوامع انسانی اساسی‌ترین کار، تعلیم و تربیت بوده و این امر مهم بر عهده رهبران آموزشی نهاده شده است از این جهت پرورش معلمان با رویکرد پژوهشی از اهمیت بالایی برخوردار است (کانسانن، ۲۰۰۶، به نقل از احسانی تیلمی، کیاسری، سید حسین ۱۳۹۵: ۱۱۰-۹۷).

به‌طور کلی وظایف یک رهبر آموزشی عبارت‌اند از:

- ۱) داوری کردن: زمانی که اعضای یک سازمان آموزشی چندان موافقتی با انجام یک عمل نداشته باشند، رهبر آموزشی از طریق حکمیت یا تصمیم‌گیری شخصی به حل مشکل می‌پردازد.
  - ۲) پیشنهاد کردن: ارائه و تأکید بر پیشنهاد توسط رهبر آموزشی، این فرصت را به وی می‌دهد تا بی‌آنکه از دستورات مستقیم استفاده کند، از جانب زیردستان خود نظرات و عقاید گوناگونی را دریافت دارد.
  - ۳) تدارکات و عرضه اهداف: هدف‌های یک سازمان آموزشی به‌هیچ‌وجه حالت خودکار ندارند، بلکه باید به‌وسیله رهبر آموزشی تهیه، تنظیم و ارائه شوند.
  - ۴) شتاب بخشیدن و سرعت پذیر کردن: برای آغاز یا افزایش یک حرکت و یا ایجاد تحرک در یک سازمان آموزشی، به یک نیروی عملی نیاز خواهد بود که این نیرو می‌تواند به‌مثابه یک شتاب‌دهنده باعث برانگیختگی و تحریک کارکنان برای انجام کار شود.
  - ۵) تأمین امنیت: یک رهبر آموزشی در برخورد با مسائل و مشکلات، چنانچه طرز تلقی و نگرش مثبت و خوش بینانه‌ای داشته باشد، قادر خواهد بود امنیت خاطری را برای زیردستان خود فراهم آورد.
  - ۶) القاء نمودن: اگر که یک رهبر آموزشی بتواند، امکان درک و شناخت اهمیت و ارزش کار زیر دستانش را برای آنان فراهم کند در این صورت وی موفق خواهد شد تا آنان را برای انجام کار مؤثر در جهت کسب فضایل علمی ترغیب کند.
  - ۷) نمونه بودن: رهبر آموزشی لازم است خود نمونه بارز رفتاری باشد که از افراد گروه انتظار می‌رود. رهبر ضمن اینکه مسئولیت نمایندگی سازمان آموزشی خود را در بین دیگران بر عهده دارد، همچون یک عنصر شاخص و یک‌نهاد خدمتگزار عمل می‌کند.
  - ۸) برنامه‌ریزی: یکی از وظایف رهبری آموزشی تصمیم‌گیری در مورد انتخاب روش‌ها و وسایل برای رسیدن به هدف‌ها است که جزء برنامه‌ریزی گروه آموزشی می‌باشد.
  - ۹) سیاست‌گذاری: درگیر شدن در طراحی هدف‌ها و سیاست‌گذاری‌های یک گروه و یا سازمان آموزشی و دخالت برای پیاده کردن آن‌ها، یکی از وظایف مهم رهبری گروه یا سازمان آموزشی می‌باشد.
- ازجمله محدودیت این طرح نبود پژوهش منسجمی با موضوع مؤلفه‌های رهبری آموزشی در نهج‌البلاغه به روش گراند تئوری جهت تعمیم داده‌ها بود. لذا به جامعه معلمان و پژوهشگران عرصه تعلیم و تربیت پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های مرتبطی جهت مقایسه نتایج این پژوهش صورت گیرد.

منابع

- قرآن کریم.
- احسانی تیلمی، سلمی، زارعی کیا سری، ابراهیم؛ حسینی، سید مریم (۱۳۹۵). بررسی به‌کارگیری رویکرد آموزش معلم پژوهش محور در تربیت معلم. *راهنماهای نوین تربیت معلم*، ۲(۳)، ۹۷-۱۱۰.
- تاجمیر ریاحی، جواد، صفری، علی؛ شاملی، نصرالله (۱۳۹۶). طراحی الگوی رهبری سازمانی با استفاده از آموزه‌های نهج‌البلاغه. *مجله علمی مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۷(۲)، ۲۳۵-۲۵۴.
- جعفری فکرت، امین و حسینی شکیب، مهرداد (۱۳۹۷). تأثیر رهبری خدمتگزار بر عملکرد کارکنان با نقش میانجی فرهنگ سازمانی، دومین کنفرانس بین‌المللی تحولات نوین در مدیریت، اقتصاد، حسابداری.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۹). *حکمت اصول سیاسی اسلام*. قم: موسسه نشر استاد جعفری.
- حسین‌پور طولازدهی، شهره، زین‌آبادی، حسن‌رضا؛ عبداللهی، بیژن و عباسیان، حسین (۱۳۹۶). *مدرسه به‌عنوان جامعه یادگیرنده حرفه‌ای پژوهش محور* (یک پژوهش پدیدار نگارانه). *فصلنامه علمی نوآوری‌های آموزشی*، ۱۶(۳): ۲۴-۷.
- حسین‌پور، شهره و زین‌آبادی، حسن‌رضا (۱۳۹۷). *مدرسه پژوهش محور: تدوین و آزمون یک الگوی علی به روش ترکیبی اکتشافی*. *فصلنامه علمی - پژوهشی خانواده و پژوهش*، ۱۶(۱)، ۲۷-۴۸.
- حقیقت‌جو، زهرا، شفیق‌پور، محمدرضا؛ سلطانی، علیرضا؛ انصاری، حمید و حقیقت‌جو، زینب (۱۳۸۷). رابطه سبک تفکر و کارآفرینی مدیران با سلامت سازمانی کارکنان دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور. *فصلنامه دانشکده پرستاری و مامایی*، ۷(۱)، ۱۳-۲۰.
- حمزئیان، عظیم، ملکی مین‌باش رزگاه، مرتضی؛ باقری قره‌بلاغ، هوشمند و عین‌علی، محسن (۱۳۹۸). تأثیر سبک‌های رهبری بر رفتار نوآورانه: نقش تعدیل‌گر درگیری شغلی. *مطالعات منابع انسانی*، ۹(۲)، ۱۱۰-۸۹.
- دشتی، محمد (۱۳۷۹). *نهج‌البلاغه*.
- دهکردی، لطف‌الله و جوکار، علی‌اکبر (۱۳۹۱). *مدیریت اسلامی و الگوهای آن*. انتشارات: پیام‌نور دانشگاهی، چاپ ۶.
- رضاییان، علی (۱۳۸۷). *مبانی سازمان و مدیریت*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- رمزدن، پوف (۱۳۸۰). *یادگیری رهبری در آموزش عالی*. ترجمه عبدالرحیم نوه ابراهیم و همکاران تهران: موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی.
- رهبری، عباس (۱۳۹۵). *اصول مدیریت و ویژگی یک مدیر از دیدگاه امام علی (علیه‌السلام)*، *مجله علمی ترویجی پویان در آموزش علوم انسانی*، ۲(۵)، ۱۸-۲۶.
- ساعتچی، محمود و عزیزپور شوربی، علی‌اکبر (۱۳۸۴). طراحی الگوی رهبری اثربخش دانشگاهی، *دو ماهنامه علمی پژوهشی دانشگاه شاهد دانشور رفتار*، ۳(۱۱)، ۱-۱۸.
- شاقلی، ریحانه، مویدی، علی‌اکبر، اسدزاده و فرشته، اسدزاده (۱۳۹۹). *رهبری در سازمان‌های آموزشی*، نشر: سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی.

- شهبازی فراهانی، مریم، خسروی بابادی، علی اکبر و خورشیدی، عباس (۱۳۹۹). شناسایی الگوی رهبری آموزشی مدیران مدارس (مطالعه موردی: دوره اول ابتدایی شهر تهران)، مجله مدیریت و برنامه ریزی در نظام های آموزشی، ۱۳(۲)، ۲۶۵-۲۹۸.
- عسکری دفته، جعفر، صالحی، محمد و یوسفی سعیدآبادی، رضا (۱۳۹۷). ارائه مدل سبک رهبری خدمتگزار در جهت تعالی آموزش و پرورش استان تهران، فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقاتی مدیریت آموزشی، ۱۰(۳۷)، ۱۴۱-۱۶۸.
- علی اصغری، امیر (۱۴۰۱). شناسایی مؤلفه های رهبری آموزشی بر مبنای آموزه های دین اسلامی، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۶۵، ۳۳-۵۲.
- علی اصغری، امیر، ایمانی، محمدنقی و صفری، محمود (۱۴۰۰). شناسایی مؤلفه های رهبری آموزشی بر مبنای دین اسلام. مجله توسعه آموزش جندی شاپور/هواز، ۱۲، ۳۱۴-۳۲۶.
- گلستانی زاده، محبوبه، دوازده امامی، حمید و هیپاوند زواری پور، رسول (۱۳۹۶). بررسی تحلیلی «مدیریت دانش» از دیدگاه اسلام با تکیه بر آیات قرآن و روایات اهل بیت (علیهم السلام) و نقش آن در توسعه مدیریت اسلامی دانش محور، نشریه اسلام و پژوهش های مدیریتی، ۱(۱۵)، ۹۵-۱۱۴.
- ماتسوشیتا کونوسوکه (۱۸۹۴-۱۹۸۹). نه برای لقمه ای نان: آداب کسب و کار و اخلاق مدیریت (مهاجر، مهرداد؛ تصحیح و ویرایش سالک، داود (۱۳۹۸). تهران: معیار اندیشه.
- ----- (۱۳۹۴). هنر خوب مدیریت کردن (۱۹۸۹-۱۸۹۴)، انتشارات پیشگامان پژوهش مدار.
- محمدی زاده، مینا و صیفا، محمدحسن (۱۴۰۰) در مطالعه ای با عنوان نشانگرهای یک رهبر آموزشی موفق؛ یافته های یک مطالعه پدیدارشناسانه. مجله علمی رهبری آموزشی کاربردی، ۲(۳)، ۱-۱۴.
- منطقی، محسن (۱۳۹۵). تبیین سازه های اساسی مدیریت دانش بر اساس نهج البلاغه، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، ۱۱(۴): ۵۱۳-۵۳۰.
- الوادی، حسن، دلیر، مالک و محسنی آهوئی، صدیقه (۱۳۹۸). واکاوی ریشه های تاریخی رهبری خدمتگزار از منظر امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، دوفصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۰(۱۹): ۱۵۷-۱۲۳.
- یعقوبی، ابوالقاسم، عروتی موفق، اکبر و فتحی، فتنه (۱۳۹۷). سبک های مدیریت در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، ۶(۲۱)، ۵۷-۷۶.
- یعقوبی، ابوالقاسم، عروتی موفق، اکبر و نادری پور، حسین (۱۳۹۹). واکاوی مفهوم خرد و ویژگی های افراد خردمند در پرتو نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، ۸(۳۲): ۱۲۱-۱۴۱.
- Abdollahi, B., Ghoorehjili, S., & Karimi, M. (2013). *The Study of Indigenous Dimensions of The Principals' Instructional Leadership Role in Iranian Elementary Schools Based on Grounded Theory*. 2nd Cyprus International Conference on Educational Research.
- Beekun, R. I. (2012). Character centered leadership: Muhammad (p) as an ethical role model for CEOs, *Journal of Management Development*, 31(10), 1003-1020.
- Bennis, G. W. (1989). Managing the Dream: Leadership in the 21st Century. *Journal of Organizational Change Management*, 2(1), 6-10.

-
- Bennis, W. G. (2000). *Managing the dream: Reflections on leadership and change*. Basic Books., Journal of Organizational Change, Sci.sbu.ac.ir.
  - BISSESSAR, C. (2014). *Collaborative Leadership and Motivation as Examples of Education For All Goals 1, 3, 4, and 6 at Work in Seven Schools in Trinidad*. Research in Comparative and International Education, 9-1.
  - Bush, T. (2008). From Management to Leadership: Semantic or Meaningful Change? Educational Management, *Administration and Leadership*, 36(2), 271-288.
  - Bush, T. (2008). *From Management to Leadership: Semantic or Meaningful Change?*. Educational
  - Bush, T. (2015). *From Management to Leadership: Semantic or Meaningful Change?*. Educational
  - Bush, Tony, Glover, Derek (2014). School leadership models: what do we know?, *School Leadership & Management: Formerly School Organization*, 34(5), 553-571.
  - Chan, K. Y., & Drasgow, F. (2001). Toward a theory of individual differences and leadership: Understanding the motivation to lead, *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 481-498.
  - Kanungo, R. N., & Mendonca, M. (1996). *Ethical dimensions of leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
  - Liu, S., Hallinger, P., & Feng, D. (2016). Supporting the professional learning of teachers in China: Does principal leadership make a difference?, *Teaching and Teacher Education*, 59, 79-91.
  - Marbun, S. D. (2013). Attributions and requirements of Islamic leadership, *Management Research Review*, 36(4), 379-387.
  - Rahardja, U., Moeins, A., & Lutfiani, N. (2018). *Ladership Competency Working Motivation and Performance of High Private Education*, Lecturer With Institution Accreditation B: Area Kopertis IV Banten Province.
  - Slimane, M. (2016). Relationship between innovation and leadership. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 34, 218-227.
  - Stevenson, E. and Warn, R. J. (2004). *Australian Government, Department of Defense*. Available in: <http://www.defence.gov.au/>